INHOUDSOPGAVE

	PAGINA
1 Ligging, grenzen en omvang	2
2 Landschappelijke structuur	3
3 Infrastructuur	7
4 Nederzettingen	10
5 Bevolking	13
6 Middelen van bestaan	15
7 Sociale en culturele voorzieningen	20
8 Ontwikkeling 1850 - 1940	24
Bronnen	31
Bijlagen	35

HET OVERSTICHT
Zwolle, december 1988.

1 Ligging, grenzen en omvang

Avereest is een verstedelijkte plattelandsgemeente in het noorden van Overijssel. Deze Sallandse gemeente grenst in het noorden aan de Drentse gemeenten De Wijk en Zuidwolde, in het oosten aan Hardenberg, in het zuiden aan Ommen en in het westen aan Nieuwleusen en Staphorst.

De gemeente Avereest is in 1818 ontstaan door splitsing van de gemeente Ommen in drie kleinere gemeenten: Avereest, Ambt-Ommen en Stad-Ommen. Tot 1837 bestond Avereest uit het noordelijke deel van het voormalige schoutambt Ommen en Den Ham. Met ingang van 1 januari 1837 werd de veenkolonie De Dedemsvaart, die voordien over de gemeenten Ambt-Hardenberg en Ambt-Ommen verdeeld was, aan de gemeente Avereest toegevoegd (kaart 1).

Het bestuurlijke centrum van de gemeente is het dorp Dedemsvaart. Naast de relatief jonge veendorpen Balkbrug en Dedemsvaart treft men een groot aantal buurschappen en/of gehuchten aan, waaronder Oud-Avereest, Den Kaat, Den Huizen, Den Oosterhuis, Den Westerhuis, Lutten-Oever, Groot-Oever, Den Veldhoek, Weeme en Sponturfwijk.

De oppervlakte van de gemeente Avereest nam in 1987 als gevolg van een kleine grenscorrectie met de Drentse gemeente Zuidwolde met 18 ha toe tot 7.441 ha. De woningvoorraad van de gemeente bedroeg op 1 januari 1987 4.722. Gerelateerd aan de oppervlakte betekent dit een woningdichtheid van 65 per km2 land.

2 Landschappelijke structuur

2.1 Geologie (kaart 2)
De bodem van de gemeente Avereest wordt gevormd door zand- en grintafzettingen, die zijn aangevoerd tijdens de ijstijden van het pleistoceen. Na de laatste ijstijd brak een warme periode aan, waarin de ijskap begon af te smelten. Het water vloeide naar de lager gelegen gebieden, waar rivieren als de Reest en de Vecht het water naar de zee afvoerden.

In het oosten van de huidige gemeente Avereest vond men van oudsher lager gelegen, komvormige gebieden. Daar waar het water niet geheel kon wegvloeien, ontstond een weelderige plantengroei, die tot veenvorming leidde. De dikke veenpakketten, die het resultaat waren van deze ontwikkeling, zijn vooral in de 19e eeuw afgegraven.

Thans treft men aan de oppervlakte voornamelijk dekzanden en/of verspoeld zand aan. Deze afzettingen, die tot de Formatie van Twente behoren, hebben de vorm van dekzandruggen en -welvingen met beekoverstromingsvlakten. Alleen in het beekdal van de Reest vindt men afzettingen van klei, zand en veen, die gerekend worden tot de Formatie van Singraven.

2.2 Bodemgesteldheid en landschap
Voor de huidige bodemgesteldheid in de gemeente Avereest zijn de agrarische ontwikkelingen in het Reestgebied, de hoogveenafgravingen en de heideontginningen bepalend geweest. Op grond hiervan kunnen drie landschapstypen met de bijbehorende bodemsoorten worden onderscheiden.

Langs de meanderende veenrivier de Reest treft men een kleinschalig beekdallandschap aan. De bodem van het dal bestaat voornamelijk uit het zogenaamde broekveen en wordt gebruikt als hooi- en weiland. Op de hoger gelegen randen van het dal bevinden zich de wegen, boerderijen, essen, houtwallen en bossen.

Het landschap in het westen is vooral gevormd door de heideontginningen. De veldpodzolgronden, die hier aan de oppervlakte liggen, worden gekenmerkt door het veelvuldig voorkomen van terreindepressies, nog zichtbaar in het huidige micro-reliëf. In tegenstelling tot het besloten beekdallandschap is dit landschap open. Het heeft een rechthoekige verkaveling met lange rechte wegen, waarlangs de erven liggen. Hoewel door ruilverkaveling hiervan veel is verdwenen, vindt men nu nog hier en daar beplanting op de kavelgrenzen.

Het grootschalige veenkoloniale landschap in het oosten heeft zijn huidige vorm te danken aan het in cultuur brengen van de afgegraven veengronden. Op de Bodemkaart van Nederland wordt de bodem in dit gebied aangeduid als veenmosveen. Het landschap is vergelijkbaar met dat van de heideontginningen, al ontbreekt hier de beplanting op de kavelgrenzen.

Naast de drie genoemde bodemsoorten treft men in de omgeving van Oud-Avereest een gebied aan, dat gekenmerkt wordt door duinen en stuifzanden met natte laagten.

2.3 Bodembeheer en ontginningen (kaart 3)
Omstreeks 1800 bestond de huidige gemeente Avereest uit uitgestrekte veen- en heidegebieden. Alleen het gebied langs de Reest was gedeeltelijk in cultuur gebracht. In dit gebied woonden over een aantal kleine buurschappen verspreid circa dertig gezinnen.

De ontginning van het veengebied in het oosten heeft zich voltrokken in twee fasen. De eerste fase begon, toen in 1809 een begin werd gemaakt met het graven van de Dedemsvaart. In 1811 was men hiermee gevorderd tot het Katingerveld, het begin van het eigenlijke veengebied. Bij De Polle maakte de Dedemsvaart een scherpe bocht in zuidelijke richting. Dit was noodzakelijk omdat het kanaal anders door de vele zandhoogten die langs de Reest liggen, zou moeten worden gegraven. Enige tijd later stuitten de kanaalgravers op de grens van de nog niet verdeelde marke Arriën, waardoor zij gedwongen werden langs de markegrens in oostelijke richting verder te graven. Pas nadat de gronden van de marke Arriën verdeeld waren, werd in 1817 begonnen met het graven van een tweede kanaal, ten zuiden van de oorspronkelijke vaart. Het eerste kanaal werd later de Langewijk genoemd, terwijl het tweede kanaal Dedemsvaart of Hoofdvaart werd genoemd.

Net als de Dedemsvaart breidden de veenontginningen zich uit in oostelijke richting. Het beroep van vervener was in de 17e en 18e eeuw een specialisme geworden, De veenarbeiders die in Noordoost-

Overijssel in de veenderijen werkten waren vooral afkomstig uit Friesland, Groningen en Westfalen (Duitsland). Na afloop van de "veenderijen" trokken deze veenarbeiders verder. De veengronden langs de Dedemsvaart bestonden in hoofdzaak uit een meer of minder dikke laag veen op de pleistocene ondergrond. Hier werden lange turven gestoken of gegraven. Lager gelegen, meer moerassige veengrond, leende zich voor het maken van korte turf (sponturf). Tot omstreeks 1850 nam de omvang van de veenderijen toe; in dat jaar waren in de gemeente Avereest 3.200 veenarbeiders werkzaam, waarvan er 2.000 in de gemeente woonachtig waren. Na 1860 was de veenderij over haar hoogtepunt heen en vertrokken vele veenarbeiders in oostelijke richting, waar inmiddels ook het centrum van de ontginningsactiviteiten lag. Rond 1900 waren de turfafgravingen in de gemeente Avereest nagenoeg afgerond.

In deze eerste ontginningsfase werd een groot deel van de venen afgegraven. Wat overbleef waren dalgronden; een zandige ondergrond die vrijkomt bij het afgraven van hoogveen. Het grootste deel van de afgeveende landen lag er omstreeks 1850 bij, zoals het door de turfgravers was achtergelaten. Alleen de percelen nabij de Dedemsvaart hadden voor een groot deel een agrarische bestemming gekregen.

De tweede ontginningsfase bestond uit het geschikt maken van de dalgronden voor agrarische doeleinden. Dit gebeurde door aan deze dalgronden mest toe te voegen om deze aldus vruchtbaar te maken. Dat dit niet een automatisch vervolg was op de veenafgravingen, kwam vooral door de hoge prijzen die voor de mest moesten worden betaald. Het stadsvuil dat voor mest werd gebruikt, werd aan de hoogste bieders, die voornamelijk uit België kwamen, verkocht. De grote uitbreiding van het landbouwareaal vond dan ook eerst plaats na de invoering van kunstmest in de jaren negentig van de vorige eeuw. Onder de agrarische pioniers, die zich vanaf die tijd in de gemeente Avereest vestigden, bevonden zich opmerkelijk veel Groninger boerenzonen, voor wie in hun geboortestreek geen grond meer beschikbaar was. Samen met onder andere Drentse en Friese pioniers hebben zij gezorgd voor een verdere ontginning en ontsluiting van het veenkoloniale gebied.

De ontginning van het Westerhuizingerveld, een uitgestrekt heidegebied in het westen van de gemeente, heeft in de dertiger jaren van deze eeuw plaatsgevonden.

Als gevolg van de grootschalige ontginningsactiviteiten in de periode tussen 1850 en 1940 is het areaal cultuurgrond aanzienlijk toegenomen ten koste van de "woeste gebieden".
Thans worden alleen een aantal kleine, verpreid liggende terreinen in het westen van de gemeente als "woeste gebieden" aangeduid (bijvoorbeeld de Haardennen).

2.4 Waterbeheersing

De Dedemsvaart, die tussen 1809 en 1854 gegraven werd, speelde een

belangrijke rol bij de waterbeheersing van het drassige veengebied. Het overtollige water werd via de Dedemsvaart en het Zwartewater afgevoerd naar de Zuiderzee. Hiervoor werden een aantal sluizen gebouwd, die vanaf Hasselt in oostelijke richting opvolgend genummerd werden. De sluizen IV tot en met VII lagen op het grondgebied van de gemeente Avereest.
Al spoedig bleek dat het vele water uit het veen een vrij sterke stroom in de Dedemsvaart veroorzaakte. Hiervan ondervond de scheepvaart veel hinder. Daar de waterstand van de nabij gelegen rivier de Reest lager was dan de Dedemsvaart, werd ter hoogte van de Polle een afvoerkanaal gegraven. Dit kanaal, dat later de naam Sponturfwijk kreeg, werd voorzien van een sluis, die het verschil in hoogte tussen het water van de Dedemsvaart en de Reest regelde. Het Reestdal kon echter de steeds grotere waterafvoer niet verwerken. Hierdoor ontstonden problemen langs de Dedemsvaart. Daarom werd in 1865 en 1866 het Ommerkanaal gegraven, een afwateringskanaal van de Dedemsvaart naar de Vecht. Het aflaatwerk van dit kanaal werd in 1876 verruimd.

Haaks op de Dedemsvaart werd een groot aantal zijkanalen of "wijken" gegraven, die dikwijls weer met elkaar werden verbonden. Deze wijken hadden zowel een afwaterings- als een vervoersfunctie (turf).

Het grote belang van goede afwateringssystemen in het veengebied van Noordoost-Overijssel heeft geleid tot de oprichting van een groot aantal kleine waterschappen. In 1930 waren er in de gemeente Avereest de volgende waterschappen: Het Ommerveld, Beoosten het Ommerkanaal, Schutwijk, Drogter Opslagen, De Lutterscheiding, Het Heemserveen en Het Westerhuizingerveld. Het laatst genoemde waterschap was tevens het jongste; het werd in de twintiger jaren van deze eeuw opgericht in verband met de ontginning van het gelijknamige heideveld.

Na de Tweede Wereldoorlog is het aantal waterschappen in de gemeente Avereest door fusies tot drie teruggebracht. Het noorden van de gemeente valt sedert 1961 onder het waterschap Benoorden de Dedemsvaart.
Het gebied ten zuiden van de Dedemsvaart is verdeeld over de waterschappen Noorder Vechtdijken en Het Ommerkanaal, die in 1963 hun huidige omvang kregen.

In 1966 werd begonnen met de demping van de Dedemsvaart. In het dorp Dedemsvaart en bij het Colenbrandersbos (in het oosten van de gemeente) zijn delen van de Dedemsvaart op grond van historische en landschappelijke argumenten in stand gehouden. De sluizen op het grondgebied van de gemeente Avereest zijn inmiddels opgeruimd. De afwateringsfunctie van de Dedemsvaart werd voor een groot deel overgenomen door het Ommerkanaal, dat in de periode van 1969 tot 1974 verlengd werd.
Tevens werden een aantal gemalen gebouwd, waaronder het gemaal in de Langewijk in 1967 en het gemaal in het Colenbrandersbos in 1975.

3 Infrastructuur

(kaart 4)

3.1 Waterwegen

Op 22 maart 1809 werd bij Koninklijk Besluit aan mr. Willem Jan, baron van Dedem machtiging gegeven tot de aanleg van de Dedemsvaart en nog in datzelfde jaar werd bij Hasselt de eerste spade in de grond gestoken. In 1811 was men met de vaart gevorderd tot het eigenlijke veengebied, het Katingerveld ten oosten van het huidige Balkbrug. Door financiële problemen en moeilijke werkomstandigheden in het drassige veengebied duurde het tot 1854, alvorens de aanleg van de Dedemsvaart voltooid was. Het kanaal, dat een verbinding vormde tussen het Zwarte Water en de Vecht (bij Gramsbergen), werd gegraven met een tweeledig doel: ontginnen van woeste gronden en afvoeren van de gewonnen turf. Hiervoor werd tevens een groot aantal zijkanalen of wijken gegraven (bijvoorbeeld de Kalkwijk en de Sponturfwijk).

De Dedemsvaart heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de gemeente Avereest. Vooral in de tweede helft van de 19e eeuw was de Dedemsvaart een druk bevaren kanaal.
Ter indicatie: in 1850 en 1900 passeerden respectievelijk 15.280 en 10.438 schepen sluis I bij Hasselt. Hierbij dient vermeld te worden dat de omvang van zowel de schepen als van de scheepsladingen in deze periode aanzienlijk waren toegenomen. In de 20e eeuw is de vervoersfunctie van de Dedemsvaart langzamerhand achteruitgegaan. De opkomst van het wegvervoer en de toegenomen omvang van de schepen hebben er toe geleid dat in 1966 werd begonnen met de demping van

de Dedemsvaart. Het tracé is daarna gebruikt voor de aanleg van een provinciale weg (PW 12).

3.2 Wegen

In 1850 had de gemeente Avereest nog geen verharde wegen. De belangrijkste verbindingen over land waren de zandweg langs de Ommerschans en (Oud-)Avereest en de wallen langs de vaarten en wijken in het veenkoloniale deel.

In 1854 werd de verharding van de weg langs de Dedemsvaart aanbesteed, maar het duurde tot 1862, voordat deze weg (van de Lichtmis tot Heemse) in gebruik kon worden genomen. Intussen was de zandweg langs de Ommerschans en Oud-Avereest verhard en was er een grintweg vanaf de Wisseling naar Zuidwolde aangelegd. Andere verharde wegen, die uit de 19e eeuw dateren, zijn de weg langs de Langewijk (1875) en de Van Haeringenstraat, de vroegere Nieuwe Weg (1878-1880).

Van oudsher hadden de vonders of houten loopplanken in het waterrijke gebied van Avereest een belangrijke verbindingsfunctie (bijvoorbeeld het Jodenvonder bij Den Oosterhuis). Zo werden ook over de Dedemsvaart een aantal bruggen gebouwd. Deze werden op dezelfde wijze genummerd als de sluizen. Op het grondgebied van de gemeente Avereest lagen brug 7 (in het huidige Balkbrug), brug 8 (waar de Hoofdvaart en de Langewijk in het westen samenkomen) en brug 9 (nabij de grens met de gemeente Ambt Hardenberg). Deze bruggen zijn inmiddels verdwenen. In het dorp Dedemsvaart treft men nog enkel 19e eeuwse bruggen aan.

Na 1900 is het netwerk van wegen aanzienlijk uitgebreid en verbeterd. Vele landwegen in het buitengebied, die de boeren zelf tijdens de ontginning van de dalgronden hadden aangelegd, werden verhard. In Dedemsvaart werd in 1923 de Kalkwijk, de verbinding tussen de Hoofdvaart en de Langewijk, gedempt. Op dit tracé werd de huidige Julianastraat aangelegd. In 1930 werd de weg Zwolle-Coevorden verbreed en in verband hiermee werd de brug in Balkbrug vervangen door een nieuwe. In de jaren dertig zijn de wegen in het Westerhuizingerveld aangelegd.

3.3 Spoorwegen

In 1865 werd aan de spoorlijn Zwolle-Meppel het station "Dedemsvaart-Staatsspoor" in gebruik genomen, maar deze naam is misleidend, aangezien dit station op het grondgebied van de gemeente Staphorst stond, 18 kilometer van het dorp Dedemsvaart verwijderd. In 1886 opende de Dedemsvaartse Stoomtramweg Maatschappij (D.S.M.) een tramlijn van Dedemsvaart-dorp naar Dedemsvaart-Staatsspoor. Tegelijkertijd werd in het dorp een nieuw station in gebruik genomen. In datzelfde jaar werd deze tramlijn doorgetrokken naar Heemse-Hardenberg. In latere jaren zijn ook tramverbindingen met Hoogeveen, Zwolle, Coevorden, Emmen en Ter Apel tot stand gekomen. Daarnaast werd in 1908 de tramlijn tussen Balkbrug en Meppel in gebruik genomen, die eigendom was van de Spoorwegmaatschappij Balkbrug-Meppel.

Nadat de tramlijnen in de dertiger jaren langzamerhand hun functie verloren, fuseerde de D.S.M. in

1936 met de Eerste Drentsche Stoommaatschappij (E.D.S.). Vanaf dat moment is men begonnen met het vervangen van trams door autobussen. In 1947 werd het trambedrijf officieel opgeheven. Ook het station Dedemsvaart-Staatsspoor aan de nog bestaande spoorlijn Zwolle-Meppel is na de Tweede Wereldoorlog opgeheven.

4 Nederzettingen

(kaarten 5, 6 en 7)

4.1 Kernen

Het dorp **Dedemsvaart** dankt zijn naam aan de stichter van het gelijknamige kanaal, mr. Willem Jan, baron van Dedem. Langs de Hoofdvaart en de daaraan parallel lopende Langewijk hebben zich vanaf 1811 twee bewoningsrijen ontwikkeld. Hierdoor kan het dorp worden getypeerd als een hoogveenkolonie met achtervaart. Tot 1837 lagen de gronden van deze veenkolonie verdeeld over de gemeenten Ambt-Ommen en Ambt-Hardenberg; in dat jaar werd de kolonie toegevoegd aan de gemeente Avereest, dat haar grondgebied hierdoor bijna verdubbeld zag.

In 1834 telde het dorp Dedemsvaart 394 huizen. In de kern vond men een concentratie van handwerkslieden en neringdoenden, maar het merendeel van de bevolking was werkzaam als veenarbeider. In de zomer telde de veenkolonie meer bewoners dan in de winter, aangezien een deel van de veenarbeiders in de koude periode, waarin niet gewerkt kon worden, huiswaarts trok.

De structuur van Dedemsvaart was lange tijd zeer eenvoudig: naarmate de ontginningen zich in oostelijke richting uitbreidden, groeide ook het dorp in deze richting. Het dorp had twee bewoningsassen, namelijk de Hoofdvaart (de eigenlijke Dedemsvaart) in het zuiden en de Langewijk in het noorden. Verder naar het oosten kwamen de beide vaarten samen en was er één bewoningsas.

Dit patroon van dubbele lintbebouwing bleef tot het begin van de 20e eeuw gehandhaafd.

Daarna werd het gebied tussen de beide "linten" enigszins opgevuld.

Tussen 1900 en 1940 zijn concentraties van bebouwing ontstaan langs de huidige Julianastraat en Van Haeringenstraat.

De uitbreiding van de bebouwing tussen de twee oorspronkelijke bewoningsassen heeft zich na 1940 voortgezet. Hierdoor heeft Dedemsvaart een rechthoekige structuur gekregen, waarbij de bebouwing zich aan beide zijden van de noord-zuid lopende Julianastraat heeft uitgebreid. Op 1 januari 1987 stonden er in Dedemsvaart 3.053 woningen.

Wat de detailhandelsvoorzieningen betreft wordt Dedemsvaart getypeerd als een locaal centrum met een verzorgingsgebied, dat ongeveer de gemeente Avereest omvat. Alleen in het westelijke deel van de gemeente is Balkbrug een afzonderlijk verzorgingscentrum.

Ook op het terrein van de onderwijsvoorzieningen is Dedemsvaart een locaal centrum met instellingen voor lager beroepsonderwijs en MAVO.

De naam **Balkbrug** is ontleend aan de balk, die in 1845 onder brug 7 werd aangelegd om te verhinderen dat schepen met een te grote diepgang de Dedemsvaart op zouden varen. Vanaf dat moment werden zowel de brug als de bebouwing daaromheen Balkbrug genoemd. Ten zuiden van het huidige Balkbrug, net over de grens van de gemeente Ambt-Ommen, lag het voormalige vestingwerk de Ommerschans. Dit werd in 1819 door de Maatschappij van Weldadigheid in gebruik genomen als bedelaarskolonie. Langs de rand van de koloniegronden werden limiethuisjes gebouwd. Een aantal hiervan lagen op het grondgebied van de gemeente Avereest. In dergelijke huisjes woonde destijds het bewakingspersoneel (kolonie-veldwachters, oud-militairen etc.). In Balkbrug stond eveneens het regentenhuis van de Maatschappij van Weldadigheid.

Omstreeks 1850 waren er in Balkbrug zo'n 50 woningen, die over een groot gebied verspreid lagen. Alleen langs de Dedemsvaart en aan de wegen naar Avereest en Den Kaat (of Ten Kate) lagen kleine concentraties woningen.

In de tweede helft van de 19e eeuw groeide de woningvoorraad van Balkbrug slechts in geringe mate. Pas nadat in 1894 iets ten noorden van de voormalige Ommerschans het Rijksopvoedingsgesticht voor jongens, "Veldzicht", in gebruik werd genomen, breidde het dorp zich in zuidelijke richting uit. Aan de Ommerweg werd een aantal ambtenaarswoningen gebouwd om het personeel van dit opvoedingsgesticht te kunnen huisvesten.

Op 1 januari 1987 telde de kern Balkbrug 2.434 woningen. De naoorlogse toename van de woningvoorraad heeft vooral in zuidoostelijke richting plaats gevonden. Voor wat de detailhandel betreft, heeft Balkbrug een verzorgende functie voor zowel de kern als voor het oostelijke deel van de gemeente. Voor wat betreft de meer duurzame goederen is het

dorp aangewezen op Dedemsvaart en Zwolle.
Voorzieningen met betrekking tot voortgezet onderwijs zijn in Balkbrug niet aanwezig.

4.2 De buurschappen
Van 1818 tot 1837 viel het grondgebied van de gemeente Avereest samen met dat van de marke Avereest. De eerste bewoners van dit gebied waren Drentse boeren, die het gebied derhalve "Aver-Reest" oftewel "Over de Reest" noemden. In de middeleeuwen hadden deze pioniers zich op de hoger gelegen delen langs de Reest gevestigd. De buurschappen, die in deze tijd ontstonden, behoorden alle tot het type van de hoevenzwermnederzettingen. Dit soort nederzettingen kenmerkte zich door een verspreide bebouwing met enkele kleine concentraties van boerderijen. Dit was vooral een gevolg van de geringe omvang van de voor akkergrond geschikte zandruggen.

Tabel 2 geeft een overzicht van de woningvoorraad en het aantal inwoners omstreeks 1840. Bij deze tabel dienen een aantal kanttekeningen te worden geplaatst. Zo maakt de tabel onderscheid tussen een groot aantal buurschappen en één "dorp", **Avereest**, het huidige **Oud-Avereest**. Deze plaats had dankzij de aanwezigheid van de kerk (sinds 1236) een centrumfunctie binnen de gelijknamige marke gekregen. Een dorpskern heeft zich echter nooit ontwikkeld; de woningen rondom de kerk werden gerekend tot de buurschap Weeme.

Een andere kanttekening betreft de relatief grote woningvoorraad in Oosterhuis en Sponturfwijk. Bij de buurschap Oosterhuizen (Den Oosterhuis) is dit een administratieve zaak: de woningen in het aangrenzende veengebied zijn hier meegeteld. Het gehucht Sponturfwijk is pas na 1800 als gevolg van de ontginningsactiviteiten ontstaan en heeft daardoor een snelle groei gekend.

Na 1840 heeft de groei van de woningvoorraad zich vooral geconcentreerd in het oostelijke, veenkoloniale deel van de gemeente. Tot ver in de 20e eeuw werden hier woningen en boerderijen gebouwd om de massale toeloop van agrariërs op te vangen. Op 1 januari 1987 stonden op het grondgebied van de gemeente Avereest 784 woningen, waarvan 247 in het westelijke deel (de voormalige marke Avereest) en 537 in het oostelijke deel (de veenkolonie Dedemsvaart).

5 Bevolking

5.1 Loop van de bevolking
(tabel 1)

In de periode 1850 - 1895 nam de bevolking in de gemeente Avereest met 22% toe. In het begin van deze periode groeide de bevolking zeer snel als gevolg van de ontginningsactiviteiten en de daarmee samenhangende werkgelegenheid. De jaren tachtig stonden in het teken van de landbouw- en nijverheidscrisis, als gevolg waarvan de bevolking zelfs afnam. In de gemeente Avereest werd deze crisis nog versterkt door de teruglopende werkgelegenheid in de veenderijen.

In deze zelfde periode (1895-1940) is de toename van de bevolking in Avereest zeer groot (64%), groter dan in de daarop volgende periode 1940-1987 (37%). Deze voor Overijsselse plattelandsgemeenten ongewoon snelle bevolkingsaanwas in het begin van de 20e eeuw, was vooral het gevolg van het in cultuur brengen van de dalgronden en de vestiging van een aantal op de scheepvaart geënte bedrijven. De minder snelle groei in de naoorlogse periode kan niet los worden gezien van het afgenomen belang van de scheepvaart en de demping van de Dedemsvaart.

5.2 Ruimtelijke spreiding
(tabellen 2, 3 en 4)

Omstreeks 1850 woonde het grootste deel van de bevolking verspreid over de kleine buurschappen in het buitengebied. De enige nederzettingskern in de gemeente was Dedemsvaart. Tussen 1850 en 1940 heeft de verhouding tussen kern en buitengebied zich nauwelijks gewijzigd. Het aandeel van de bevolking dat in een kern woonde bleef ruimschoots beneden

de 50%, ook al ontwikkelde zich vanaf 1894 een tweede kern, Balkbrug.

In de eerste helft van de 20e eeuw vond er, zowel in de kernen als in het buitengebied, een snelle groei plaats.

Tot 1947 woonde nog 69% van de bevolking van de gemeente in het buitengebied. Daarna nam het aandeel van het buitengebied, als gevolg van de uitbreidingen in de kernen en de ontvolking van het platteland, snel af. Vanaf het begin van de jaren zeventig heeft de bevolking van het buitengebied zich gestabiliseerd rond 20%.

Naast het onderscheid tussen kern en buitengebied kan er ook een onderscheid worden gemaakt tussen het oostelijke en westelijke deel van de gemeente. Toen in 1837 de veenkolonie Dedemsvaart aan de gemeente Avereest werd toegevoegd, telde dit nieuwe veenkoloniale deel 2.100 inwoners, terwijl het oude westelijke deel ongeveer 1.000 inwoners had. De getalsmatige overheersing van het veenkoloniale deel heeft zich sindsdien versterkt: op 1 januari 1987 telde het westelijke deel 3.186 inwoners en het oostelijke deel 11.015.

6 Middelen van bestaan

6.1 Landbouw

De boeren, die zich in de middeleeuwen op de zuidoever van de Reest hadden gevestigd, oefenden eeuwenlang een gemengd bedrijf uit. De veehouderij was hoofdzaak. De uitgestrekte heidevelden voor schapenteelt gebruikt. Vanaf 1800 heeft men zich in dit gebied steeds meer toegelegd op de rundveehouderij. Dit werd nog versterkt door de landbouwcrisis van 1880 en het in cultuur brengen van de dalgronden in het oosten van de gemeente. Omstreeks de eeuwwisseling zijn enkele zuivelfabrieken opgericht, die later zijn samengevoegd tot de grote zuivelfabriek "Balkbrug".

Het veenkoloniale gebied rondom Dedemsvaart maakte een geheel andere agrarische ontwikkeling door. Na de introductie van kunstmest (omstreeks 1890) breidde het landbouwareaal zich snel uit. Men ging zich toeleggen op de teelt van onder andere rogge, aardappelen en veenboekweit. Dit betekende een grote toename van het aantal boerderijen.

Een andere belangwekkende ontwikkeling in de oostelijke helft van de gemeente was de opkomst van de tuinbouw. In 1869 startte de vervener Hendrik Scholten nabij de grens met de gemeente Ambt Hardenberg een bloemen- en plantenkwekerij, die later uitgroeide tot de snijgroenkwekerij "Tottenham". In 1888 richtte Bonne Ruijs in Dedemsvaart-dorp de kwekerij "Moerheim" op. Beide kwekerijen hebben zich tot op de dag van vandaag gehandhaafd en genieten landelijke bekendheid. In de jaren dertig en veertig van deze eeuw

hebben zich daarnaast ongeveer 50 tuinders in Dedemsvaart-dorp gevestigd.
Ook in het oostelijk deel van de gemeente Avereest heeft de veeteelt terrein gewonnen. Dit ging ten koste van de akkerbouw. Thans nemen veeteelt, akkerbouw en tuinbouw een oppervlakte in van respectievelijk 3.429, 2.314 en 68 ha. De veeteelt is geconcentreerd rondom Balkbrug, de akkerbouw in het voormalige veengebied ten zuiden van de Dedemsvaart en de tuinbouw in Dedemsvaart-dorp.

De gemeente Avereest had in de 19e eeuw vijf molens. Hiervan is alleen de molen in Balkbrug, de wind-koren-pelmolen "de Star", nog over. Deze in 1848 gebouwde molen stond oorspronkelijk tegenover café De Munnink, maar werd in 1974 verplaatst naar het Katingerveld ten oosten van Balkbrug.
Daarnaast zijn in Dedemsvaart twee molenrestanten aanwezig, namelijk die van de in 1820 gebouwde "molen aan de Hoofdvaart" en de uit 1835 daterende molen "De Hoop" aan de Langewijk. De andere twee molens zijn verdwenen: de Kattinger Molen te Den Kaat (1750-1922) en "De Minkemeule" (ca.1865-1939).

6.2 Ambacht, industrie en diensten
De aanleg van de Dedemsvaart bracht al spoedig op scheepvaart geënte bedrijvigheid met zich mee. Kort na de aanleg van de Dedemsvaart kwam de scheepsbouw in de gemeente Avereest van de grond. In 1818 werd daar waar de Langewijk in de Dedemsvaart uitmondt, door Koert Winkel de eerste scheepstimmerwerf opgericht. Deze branche heeft zich in de loop van de 19e eeuw aanzienlijk uitgebreid; omstreeks 1840 waren er vier scheepsmakerijen, in 1864 zeven. De overvloedige aanwezigheid van turf als brandstof was gunstig voor de vestiging van bedrijven. Omstreeks 1820 bouwde mr. Willem Jan, baron van Dedem aan een dwarswijk (de latere Kalkovenwijk) van de Langewijk kalkovens bouwen. In deze ovens werd "kalk gebrand". De hiervoor benodigde schelpen werden vanuit de Waddenzee aangevoerd; de brandstof was ter plekke aanwezig. De geproduceerde kalk werd voor een groot deel verscheept naar Noord-Holland. Naderhand werden er meer kalkovens gebouwd, sommige hiervan werden na verloop van tijd verplaatst (bijvoorbeeld naar de Saamswijk). In de 20e eeuw zijn de meeste kalkovens afgebroken. Nu staan er in de gemeente Avereest nog drie kalkovens. In 1932 werd vlak bij de kalkovens een gashouder gebouwd. De in 1987 buiten bedrijf gestelde gashouder en de kalkovens vormen een unieke combinatie in Nederland.

De nijverheid in de veenkolonie Dedemsvaart heeft zich in snel tempo uitgebreid. Volgens Van der Aa waren er omstreeks 1840 (naast de traditionele beroepen als bakker en timmerman) vier scheepsmakerijen, zes smederijen, één brouwerij, één jeneverstokerij en één kalkbranderij.

Ook de handel en de horeca kwamen tot ontwikkeling. De markt in Dedemsvaart dateert uit 1840. Aanvankelijk werden vooral koeien, schapen en varkens verhandeld; thans is het een kramenmarkt met textiel, groente en vis. De horeca is reeds in het begin van de 19e

eeuw aanwezig. In Balkbrug behoren de herberg van Kruizinga en hotel-café De Munnink tot de oudste bebouwing van het dorp. Later werd aan de weg naar Avereest hotel Van 't Oever gebouwd, thans bekend als café Takens. In Dedemsvaart groeide de kruidenierszaak van de familie Steenbergen in de jaren dertig van de 19e eeuw uit tot een hotel. Het brandde in 1908 af, werd herbouwd en werd later een meubelzaak.

Bij de uitbreiding van de nijverheid was een grote rol weggelegd voor de verveners. Een aantal vervenersfamilies duikt in dit verband steeds weer op (bijvoorbeeld Berends, Minke en Van Haeringen). Vaak kende men de "gedwongen winkelnering"; veenarbeiders waren verplicht om boodschappen te doen in winkels, die eigendom waren van hun veenbaas.

In de jaren zestig en zeventig van de 19e eeuw kwam de ontwikkeling van de op vervening en brandstof georiënteerde nijverheid in een stroomversnelling. In 1862 en 1877 worden aardappelmeelfabrieken opgericht. In 1863 wordt (voornamelijk op initiatief van de Duitse verveners) de glasblazerij "de Glashütte" opgericht. Daarnaast worden in deze periode een steenbakkerij, een koffiezakkenweverij en een turfstrooiselfabriek in gebruik genomen. In 1876 komt de eerste editie van de "Dedemsvaartsche Courant" uit, een voortzetting van het plaatselijke blad "De Heidebloem".

In de jaren tachtig tekende zich een crisis af in de fabrieksnijverheid. Uit het verslag van de Kamer van Koophandel te Avereest over 1885 blijkt, dat in dat jaar de glasblazerij werd gesloten en de twee aardappelmeelfabrieken nagenoeg constant buiten bedrijf waren. De oorzaak voor deze crisis moet vooral gezocht worden in het hoge tarief der afvaartsgelden op de Dedemsvaart.
Dit was een grote handicap voor de ontwikkeling van Noordoost-Overijssel. Ook de turfstrooiselfabriek en de weverij werden om deze reden gesloten. Het enige lichtpunt in deze periode was de vestiging van een stoomfabriek aan de Spekkopswijk. In deze fabriek, die rond 1930 werd afgebroken, werden turf- en houtskoolbriquetten gemaakt.

In 1890 vond er een belangrijke nieuwe ontwikkeling in de scheepsbouw plaats. Tot dan werden er op de scheepswerven alleen houten schepen gemaakt en/of gerepareerd. In 1890 kreeg H.H. Mittendorf toestemming om op zijn bestaande werf ijzeren schepen te bouwen. Dit was het begin van een proces, waarbij de kleine scheepswerven het veld moesten ruimen en de grote zich toe gingen leggen op de bouw van ijzeren schepen. Alleen de scheepswerven van Mittendorf, Mol en Peters bleven over. In de loop van de 20e eeuw zijn de twee eerstgenoemde werven opgeheven. De scheepswerf van Peters bestaat nog, zij het dat deze in de jaren zestig in verband met de demping van de Dedemsvaart is verplaatst naar Kampen.

In 1900 werd in Dedemsvaart bij Sluis VI de Coöperatieve

Zuivelfabriek "Op Hoop van Zegen" opgericht. Deze oprichting markeerde een nieuwe periode, waarin de op de landbouw gebaseerde industrie een belangrijke rol zou gaan spelen. Tussen 1900 en 1905 werden kleine coöperatieve zuivelfabrieken opgericht in Den Oosterhuis, Oud-Avereest en Balkbrug. De twee laatstgenoemde fabrieken werden in 1908 opgeheven, in plaats daarvan werd de Coöperatieve Stoomzuivelfabriek "Balkbrug" opgericht. In datzelfde jaar werd de fabriek in Den Oosterhuis opgeheven en gevoegd bij de Coöperatieve Stoomzuivelfabriek "Op Hoop van Zegen".

De zuivelfabriek "Balkbrug" groeide sneller dan "Op Hoop van Zegen", omdat de veeteelt rondom Balkbrug een grotere plaats in nam dan rondom Dedemsvaart. Omstreeks 1960 fuseerden beide bedrijven en groeide uit tot een van de grootste zuivelfabrieken in Nederland.

In 1905 werd aan de Rollepaal de tricotagefabriek "Nieuweroord" gebouwd. In dit pand werd in 1907 de "Eerste Nederlandsche Fabriek van Gebreide Fantasiegoederen" opgericht. Na een moeilijke start als gevolg van de slechte aanvoer tijdens de Eerste Wereldoorlog van wol en andere grondstoffen, groeide dit bedrijf onder de naam "Delana" uit tot een groot textielconcern, dat in 1939 werk verschafte aan zo'n 330 vrouwen. Na de Tweede Wereldoorlog verhuisde het concern naar Twente waar het in de jaren zestig werd opgeheven.

Naast de genoemde industrieën waren er rond 1900 de volgende bedrijven in de gemeente Avereest gevestigd: drie steenfabrieken, één rijwielfabriek, twee sigarenfabrieken, één koekfabriek, één meubelfabriek en één comprimenteerinrichting voor acetyleengas (in 1909 door de D.S.M. in gebruik genomen). Omstreeks 1900 is ook de basis gelegd voor het huidige grondboringsbedijf Haitjema, toen de heer Haitjema, die aanvankelijk het kuipersvak uitoefende, begon met het slaan van pompen.
De werkgelegenheid in de nijverheid nam in de eerste decennia van de 20e eeuw toe; was in 1899 20,1% van de beroepsbevolking werkzaam in de nijverheid, in 1930 bedroeg dit percentage 27,8. De textielindustrie was binnen de nijverheid de belangrijkste werkgever. In 1930 verschafte deze sector werk aan 56% van de in de totale nijverheid werkende personen.

Hoewel toerisme en recreatie tot 1940 een beperkte omvang hadden, kreeg Balkbrug in de jaren dertig van de 20e eeuw regionale bekendheid als recreatiecentrum. De belangrijkste trekpleisters waren de speeltuin bij Hotel de Munnink en het in 1938 in het Heuveltjesbos geopende Boschbad met kanovijver.

Na 1940 heeft zich op het industrieterrein "De Rollepaal" in de gemeente Avereest een aantal grote bedrijven. Hiervan zijn het postorderbedrijf Wehkamp en de kunststofverwerkende industrie Wavin de belangrijkste. Met de zuivelfabriek in Balkbrug (tegenwoordig: Coberco

Zuivelbedrijf "Avereest") en het grondboringsbedrijf Haitjema zijn zij momenteel de grootste particuliere bedrijven binnen de gemeente.

7 Sociale en culturele voorzieningen

7.1 Kerken en begraafplaatsen

Sinds 1236 was Avereest het kerkdorp binnen de gelijknamige marke. De oude kerk, die op een zandhoogte nabij de Reest was gebouwd, werd in 1852 afgebroken om iets zuidelijker te worden vervangen door een Waterstaatskerkje. De oude begraafplaats ligt er nog.

De bouw van een rooms-katholieke kerk in 1819 was een tegemoetkoming aan de wensen van de katholieke veenarbeiders (voornamelijk uit Duitsland). Omdat de kerk al snel te klein werd, bouwde men in 1875 een nieuwe kerk. In 1929 werd deze rooms-katholieke kerk aanmerkelijk uitgebreid.

De Nederlands hervormde kerk in Dedemsvaart dateert uit 1834. Twee jaar later werd in Dedemsvaart de gereformeerde kerk (toen: "Kerk van de afgescheidenen") geïnstitueerd. In 1842 werd een eenvoudig kerkgebouw in gebruik genomen, dat in 1853 werd vervangen door een grotere kerk. In 1896 werd ook in Balkbrug nabij sluis VI een gereformeerde kerk gebouwd. Een deel van de christelijk gereformeerde Kerk (tot 1869 de "Kerk van de afgescheidenen") ging in 1892 niet mee in de "Vereniging" met de nederduits gereformeerde kerk (de kerk van de Doleantie). Dit deel vormde de (huidige) christelijk gereformeerde Kerk. Aanvankelijk gingen zij in Lutten ter kerke, totdat ze in 1927 een eigen kerk aan de Kerkstraat (toen: Hagedoornstraat) bouwden. In 1879 werd in Dedemsvaart de Nederlandse Protestantenbond opgericht. In 1885 bouwde deze bond aan de

huidige Julianastraat een kerk, die thans niet meer als zodanig in gebruik is.

De joodse gemeente bouwde in 1886 een synagoge aan de markt in Dedemsvaart. Bovendien werd een afzonderlijke joods kerkhof aangelegd op de in 1833 gestichte algemene begraafplaats in de Mulderij. In 1907 werd in Noord Stegeren een tweede algemene begraafplaats gesticht. De rooms-katholieke begraafplaats (naast de rooms-katholieke kerk) aan de Langewijk dateert uit 1820.

Het ledenaantal van de verschillende kerkgenootschappen heeft zich in de periode van 1840 tot heden sterk gewijzigd. Omstreeks 1840 waren de hervormde gemeente en de rooms-katholieke statie met respectievelijk 700 en 600 zielen nagenoeg even groot. Toen de veenontginningen minder omvangrijk werden en de veenarbeiders oostwaarts trokken, nam het percentage rooms-katholieken af. Deze tendens zette zich in de 20e eeuw voort. In 1960 behoorde 61,8% tot de Nederlands hervormde kerk. De gereformeerden en rooms-katholieken waren met respectievelijk 21 en 12,7% duidelijk in de minderheid. Nadien is het percentage buitenkerkelijken sterk toegenomen.

7.2 Scholen

Tot en met de 18e eeuw bestond er een nauwe band tussen de school en de kerk, die beide in (Oud) Avereest gevestigd waren. Ook na 1800 is deze band blijven bestaan; de huidige openbare lagere school in Avereest werd evenals de kerk in 1853 in gebruik genomen.

Toen de eerste bewoners van de jonge veenkolonie Dedemsvaart zich rondom de Pol en langs de Sponturfwijk vestigden, werd een kleine noodschool in Den Oosterhuis gebouwd, die korte tijd later naar de Sponturfwijk werd overgeplaatst. In verband met een toenemend leerlingenaantal werd in 1872 een nieuwe school gebouwd. In 1985 werd deze school vervangen door een nieuwe, die slechts twee jaar als zodanig heeft dienst gedaan. Sinds 1987 wordt het gebruikt als woonhuis.

Met het oog op de snelle bevolkingsgroei in de nieuwe veenkolonie aan de Dedemsvaart werden in 1826 en 1839 nieuwe lagere scholen gesticht, respectievelijk aan de Hoofdvaart en bij Sluis VI. De school aan de Hoofdvaart werd in 1840 vervangen door een nieuwe, die in de jaren zeventig van de 20e eeuw plaats moest maken voor de gemeentelijke uitbreidingsplannen. De school bij de toenmalige sluis VI werd in 1884 afgebroken, waarna op dezelfde plaats de nu nog bestaande school werd gebouwd.

Na de Schoolwet van 1857 kwamen de eerste bijzondere scholen in de gemeente Avereest. In 1860 werd de gereformeerde school aan de Langewijk opgericht. Deze werd in 1950 afgebroken. In verband met de bereikbaarheid werden hiervoor in de plaats twee nieuwe scholen gebouwd. Eén bij Sluis VI en één aan de Krikkestraat. In 1881 werd de christelijke school aan de Langewijk in gebruik genomen. Dit gebouw werd in 1922 verlaten en vervangen door een nieuwe school aan de Tuinstraat. De rooms-katholieke school aan de Langewijk

is uit 1914.

In 1911 werd aan de Stegerensallee een openbare lagere school in gebruik genomen. Deze had ten doel de leerlingen uit het zuidelijke buitengebied op te vangen.
Deze school werd -in verband met het afnemende leerlingenaantal- in de jaren zeventig gesloten. De school is thans in gebruik als garagebedrijf.

Toen Balkbrug rond de eeuwwisseling door de oprichting van het opvoedingsgesticht een snelle groei doormaakte, werden in het dorp de eerste scholen gebouwd. In 1896 werd de openbare school aan de Zwolseweg geopend. Deze school werd in 1960 vervangen door de "Margrietschool" aan de Kruizingastraat. In 1913 werd de christelijk nationale lagere school in gebruik genomen. Deze school is thans gehuisvest in een nieuw pand aan de Molenweg.

Het voortgezet onderwijs deed in 1843 in de gemeente Avereest zijn intrede, toen Arnoldus Nierhof de Franse dag- en kostschool oprichtte. Aanvankelijk werd gebruik gemaakt van een noodgebouw, maar in 1854 werd de school in huize Moerheim gevestigd. Nadat de gemeente in 1881 de school had overgenomen, werd aan de Kalkwijk (de huidige Julianastraat) een nieuwe Franse school (later: MULO) gebouwd. In 1954 is de MULO (nu: MAVO) verhuisd naar een nieuw gebouw aan de Prins Bernhardstraat.

In 1920 werd op intiatief van het bestuur van de gereformeerde Kerk de christelijke ULO aan de Moerheimstraat gebouwd.

7.3 Overige
Lange tijd werd de administratie van de gemeente Avereest bijgehouden in een kamer, die van een particulier werd gehuurd. In de loop van de 19e eeuw hebben onder andere de herberg van Kruizinga en de woning van bakker/ landbouwer Van Zuiden de gemeente Avereest onderdak verschaft. In 1863 werd het eerste gemeentehuis naast hotel Steenbergen in gebruik genomen. Omdat de bevolking en de gemeentelijke taken zich uitbreidden, werd in 1918 de villa "Teunissien Dina" met de bijbehorende grond aangekocht en ingericht als gemeentehuis. Sindsdien hebben vele uitbreidingen en verbouwingen plaatsgevonden.

In 1877/1878 werd op de hoek van de Markt en de Wisseling een postkantoor gebouwd. Dit gebouw, dat nadien werd uitgebreid in de richting van de Markt, wordt thans gebruikt als centrum voor sociaal-cultureel werk.
In 1894 liet het Rijk enige honderden meters ten noorden van de voormalige bedelaarskolonie "De Ommerschans", het opvoedingsgesticht voor jongens "Veldzicht", bouwen. In 1911 werd achter het hoofdgebouw een tweede gesticht in gebruik genomen, waardoor "Veldzicht" met een totale oppervlakte van 274 ha het grootste Rijksopvoedingsgesticht van Nederland werd. Het gesticht was de belangrijke motor achter de groei van het dorp Balkbrug. Het bood plaats aan 300 jongens, die een agrarische- of ambachtelijke opleiding kregen. In 1930 werd het opvoedingsgesticht als gevolg van een algehele reorganisatie van

het sociaal-cultureel werk opgeheven. In 1933 werd het gebouwencomplex opnieuw in gebruik genomen, nu als opvangcentrum voor door de regering ter beschikking gestelden, "de t.b.R.". Het landbouwbedrijf, dat aanvankelijk nog werd aangehouden, is inmiddels afgestoten.

8 Ontwikkeling 1850 - 1940

Typering:
Veenkolonie.

Functie:
Aanvankelijk vervenersdorp, later agrarisch dorp met verzorgende functie voor het omringende gebied.

Ruimtelijke ontwikkeling:
Door de aanleg van de kanalen en wijken ontstond in het voor de vervening niet bewoonde gebied een duidelijk geometrisch patroon. Dit patroon werd in en bij Dedemsvaart gekenmerkt door de veranderde richting van de vervening en ontginning. De ontgonnen gebieden waren open en regelmatig verkaveld. Langs de kanalen is de veenkoloniale bebouwing opgericht. De Langewijk en de Hoofdvaart met de daarop ten oosten en westen aansluitende Dedemsvaart en de aan deze kanalen parallel lopende wegen en jaagpaden, vormden de hoofdinfrastructuur. Tussen deze vaarten was in het midden van het dorp de Kalkwijk van betekenis. Langs de Hoofdvaart werd de tramlijn van de D.S.M. aangelegd (1886-1940).
In het dorp bestond de bebouwing uit vervenersvilla's, woningen, cafe's, ambachtsbedrijven en boerderijen. Deze laatsten vertonen kenmerken van de Groninger veenkoloniale boerderijen. In de periode 1850 - 1940 verdichtte de bebouwing, de lineaire ontwikkeling bleef ongewijzigd.

Historisch architectonische kwaliteit:
De bebouwing is in het algemeen vrijstaand en afwisselend qua functie en bouwvorm.
De Nederlands hervormde kerk en

een aantal vervenersvilla's met tuinen zijn van betekenis. De vervenersvilla's liggen evenals de kerk terug ten opzichte van de weg en hebben representatieve voortuinen met forse bomen en soms zelfs een parkbos op het achterterrein.
Waterstaatsarchitectuur, de neo-stijlen, Jugendstil, Art Deco en Amsterdamse School komen afwisselend en in stijlmengingen voor. Van betekenis zijn ook de kalkovens en de gashouder.
In het dorp liggen nog enkele oude bruggen over de Hoofdvaart.

Bijzondere gebieden:
Het oostelijk deel van de Hoofdvaart; de Moerheimstraat met kanaal; enkele bruggen, villa's met karakteristieke tuinen; de kalkovens, de gashouder en de kwekerij Moerheim.

Stedebouwkundige ontwikkeling Dedemsvaart

Zie kaarten ca. 1850, ca. 1900, ca. 1940

Schaal : ca. 1:15000
Bron : Topografische kaarten van Nederland
Kaart ca. 1850, verkend 1851
Kaart ca. 1900, verkend 1883, ged.herzien 1901
Kaart ca. 1940, verkend 1933

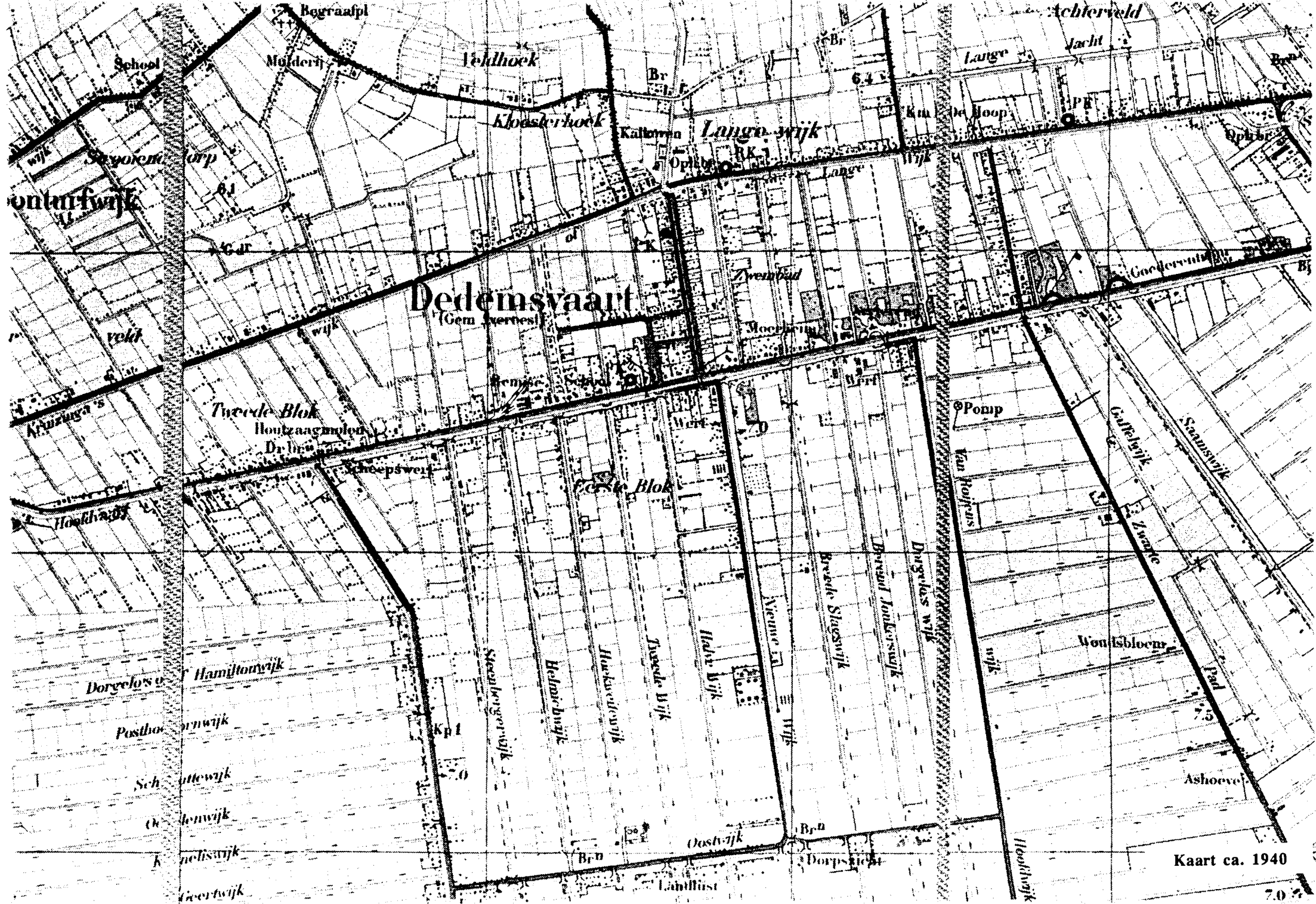
Begraafpl
School
Mulderij
Veldhoek
Kloosterhoek
Kalkoven
Lange wijk
Achterveld
Lange
Jacht
De Hoop
Opl.br
Lange
Wijk
Zwembad
Dedemsvaart
(Gem. Avereest)
Moerheim
Goederenstr.
Remise
School
Werf
Pomp
Tweede Blok
Houtzaagmolen
Scheepswerf
Eerste Blok
Van Roijens
Gaffelwijk
Saamswijk
Zwarte
Woudsbloem
Pad
Ashoeve
Hooldwijk
Dorgelos wijk
Breede Slagswijk
Berend Jonkerswijk
Nieuwe Wijk
Halve Wijk
Tweede Wijk
Hoekweitewijk
Helmichwijk
Steenbergerwijk
Kp 1
Oostwijk
Dorpsstraat
Landlust
Hamiltonwijk
Postho
Sch
Geertwijk
Kruizinga's
Hooldvaart
Br
Br n
6.4
6.1
7.0
7.5
Kaart ca. 1940

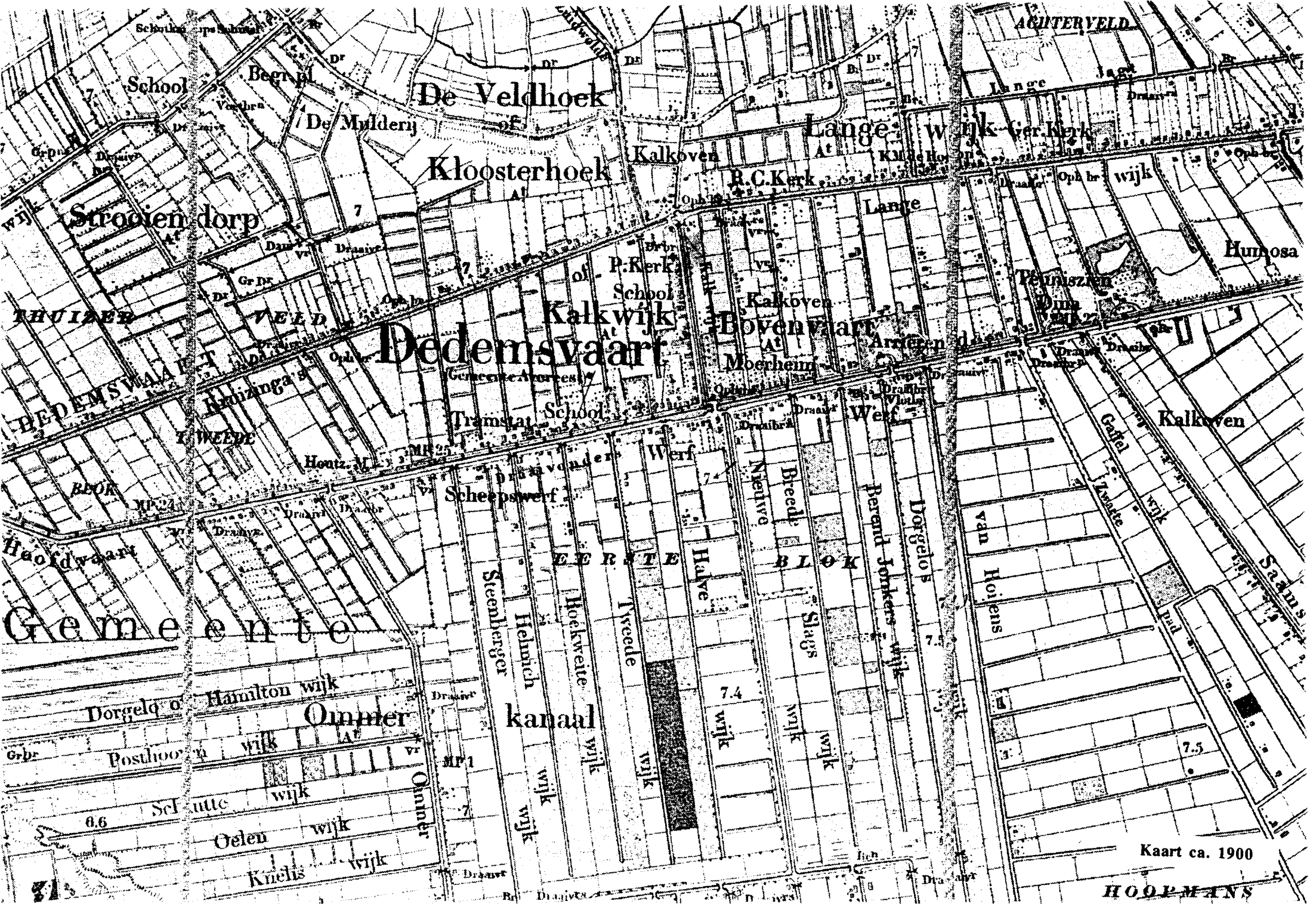

De Veldhoek
Kloosterhoek
Kalkoven
Lange wijk
Ger. Kerk
R.C.Kerk
Lange
Humosa
Strooiendorp
School
Begr.pl.
De Mulderij
P.Kerk
School
Kalkwijk
Dedemsvaart
Bovenvaart
Kalkoven
Moerheim
Arrieren
Tramstat
School
Werf
Scheepswerf
Kalkoven
Gaffel
Zwarte
wijk
Saams
Hoofdvaart
Gemeente
Dorgelo of Hamilton wijk
Ommer
kanaal
Posthoorn wijk
Schutte wijk
Oelen wijk
Knelis wijk
Steenberger
Helmich
Hoekweite
Tweede
Halve
Nieuwe
Breede
Slags
Berend Jonkers wijk
Dorgelo's
van Hoijens
Omner
Kaart ca. 1900
HOOPMANS

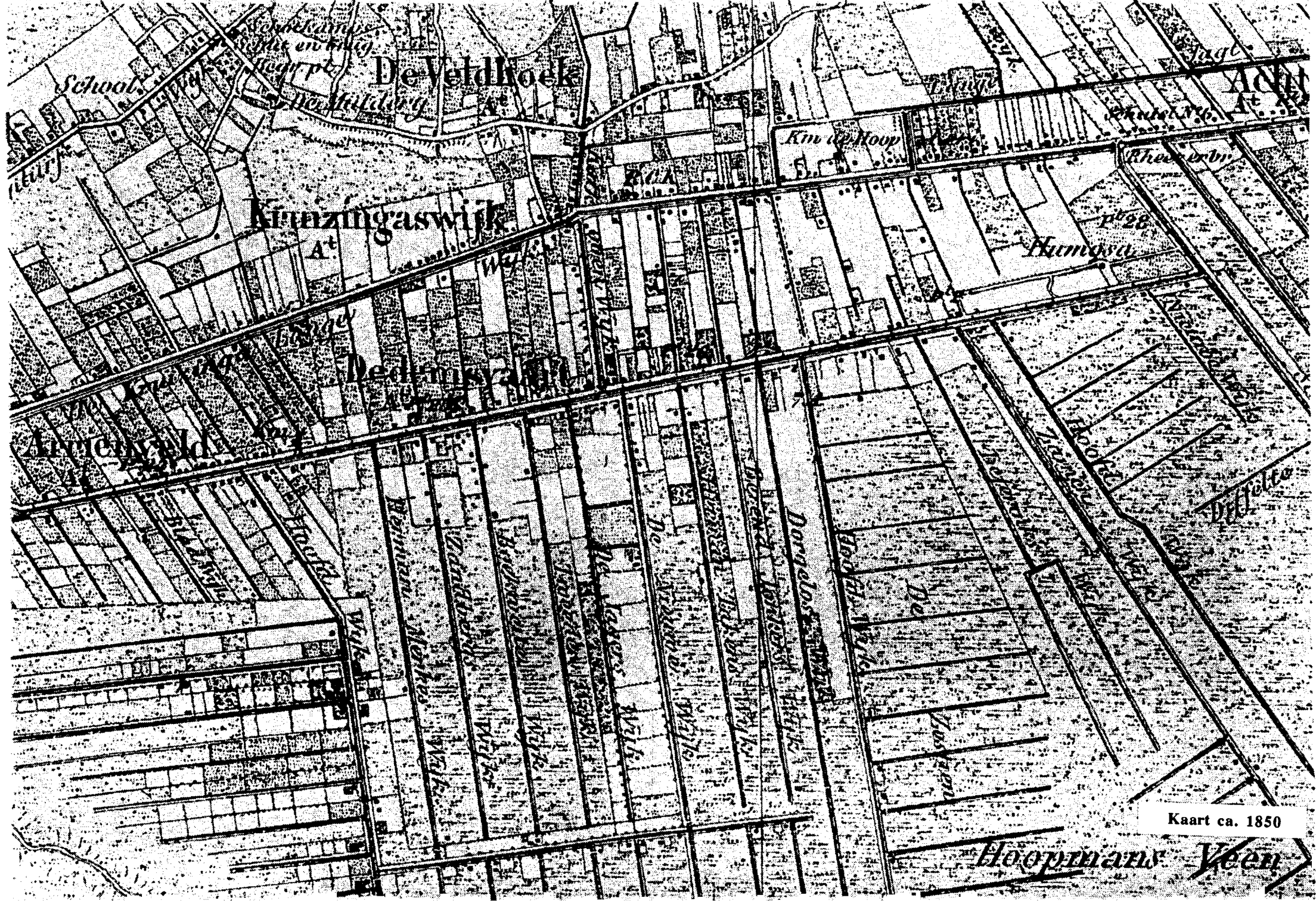

Kaart ca. 1850

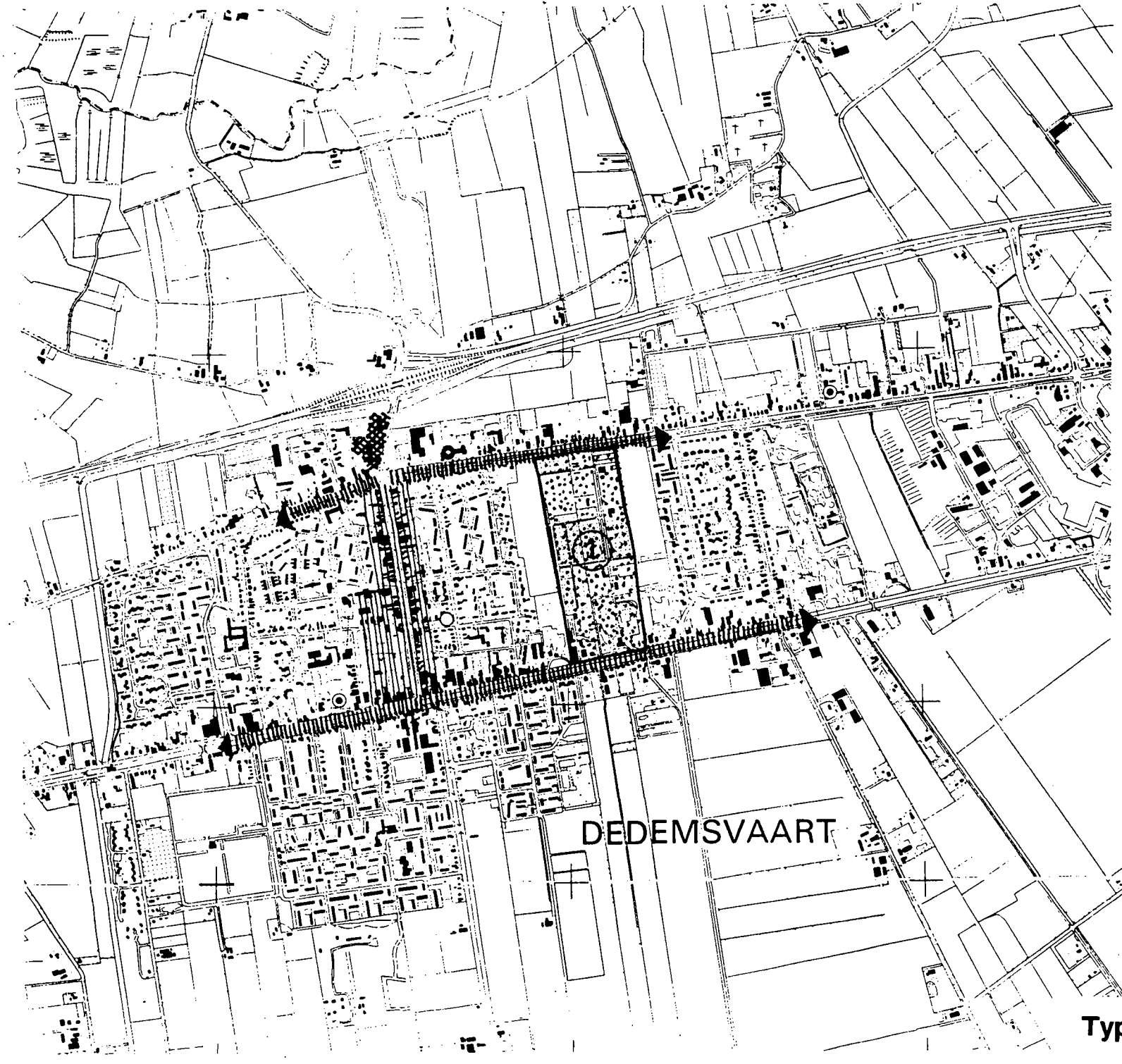

Legenda typologie

schaal 1:15.000

- bestaande kern 1850
- algemeen stedelijk ingericht 1940
- algemeen niet stedelijk ingericht 1940
- niet stedelijke villabebouwing 1940
- industriegebied 1940
- groen gebied 1940
- lineaire ontwikkeling 1850 - 1940
- na 1940 gereconstrueerd
- (1) bijzondere gebieden

Typologie 1940, kaart ca. 1988

Kaart ca. 1988

Balkbrug

Typering:
Veenkolonie.

Functie:
Agrarisch dorp met verzorgende functie.

Ruimtelijke ontwikkeling:
Het dorp ontstaat op het kruispunt van de noord-zuidverbinding Meppel-Ommen en de oost-westverbinding Zwolle-Coevorden. Na aanleg van de Dedemsvaart (1810-1854) ontwikkelde het dorp zich langs dit kanaal.
Balkbrug ontleend zijn naam aan de in 1845 aangebrachte balk, onder brug 7 van de Dedemsvaart, die de toelaatbare diepgang van de schepen bepaalde.
Woeste gronden en veengebieden aan weerszijden van de Dedemsvaart werden tot ontwikkeling gebracht door de Maatschappij van Weldadigheid (1819) vanuit de Ommerschans en door particuliere verveners. Met de komst van het Rijksopvoedingsgesticht voor jongens "Veldzicht" (1894) komt ook het in cultuur brengen van de dalgronden op gang (1895-1940). Hierdoor nam de bevolking toe en verdichtte de bebouwing zich.
Tot het eind van de 19e eeuw bestaat Balkbrug uit lintbebouwing aan weerszijden van de Dedemsvaart. De as van de bebouwing, hoofdzakelijk één laag was gericht naar het kanaal.
De woningen voor het personeel van "Veldzicht" werden gebouwd tussen de brug over de Dedemsvaart en het ten zuiden ervan gelegen gesticht. In de 30er jaren ontstond ten oosten van de Haardennen aan de uitvalsweg naar Meppel gespreide, eenvoudige villabouw.

Historisch architectonische kwaliteit:
De bebouwing van Balkbrug toont over de periode 1850 - 1940 een geleidelijke overgang van traditionele bouwkunst naar een vormgeving met stijlkenmerken van de neo-stijlen, Jugend Stil en Amsterdamse School.

Bijzondere gebieden:
"Veldzicht": het complex met bebouwing en landschapsstructuur.
Haardennen: het laatste restant van de woeste gronden.

Stedebouwkundige ontwikkeling Balkbrug

Boven: kaart ca. 1850
Onder: kaart ca. 1900

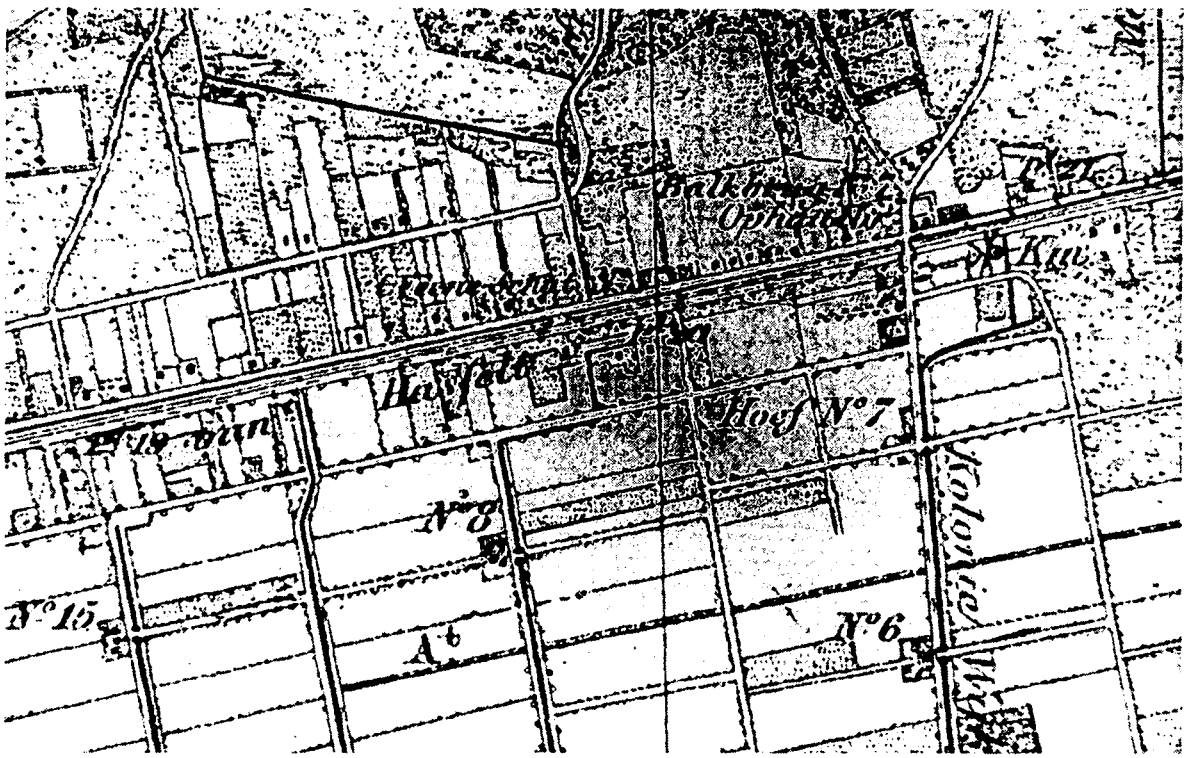

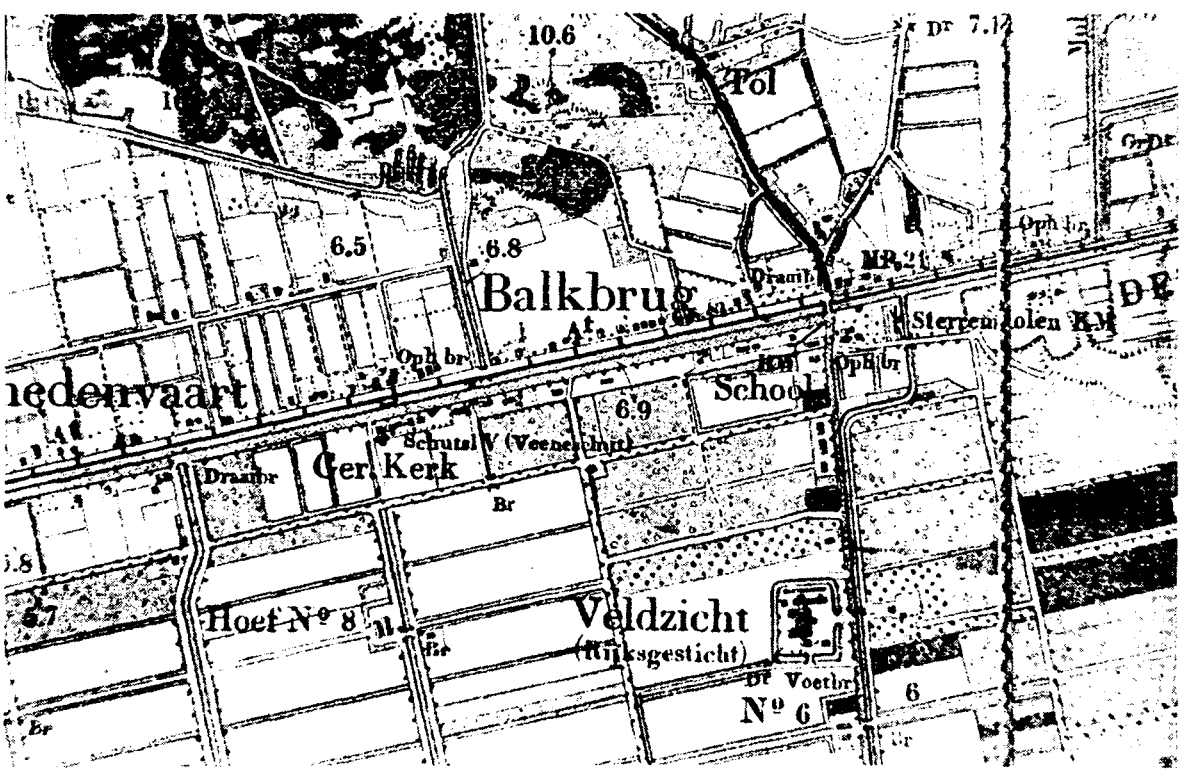

Kaart ca. 1940

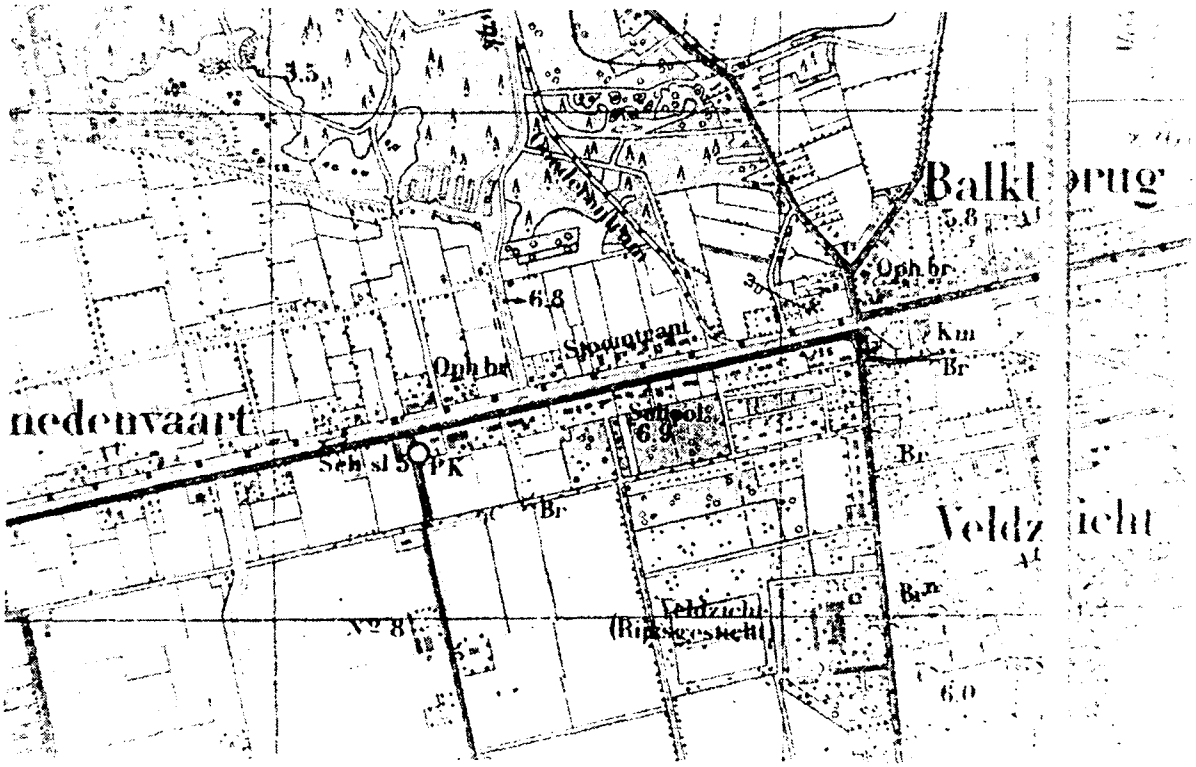

Schaal : ca. 1:15000
Bron : Topografische kaarten van Nederland
Kaart ca. 1850, verkend 1851
Kaart ca. 1900, verkend -, herzien 1901
Kaart ca. 1940, verkend 1933

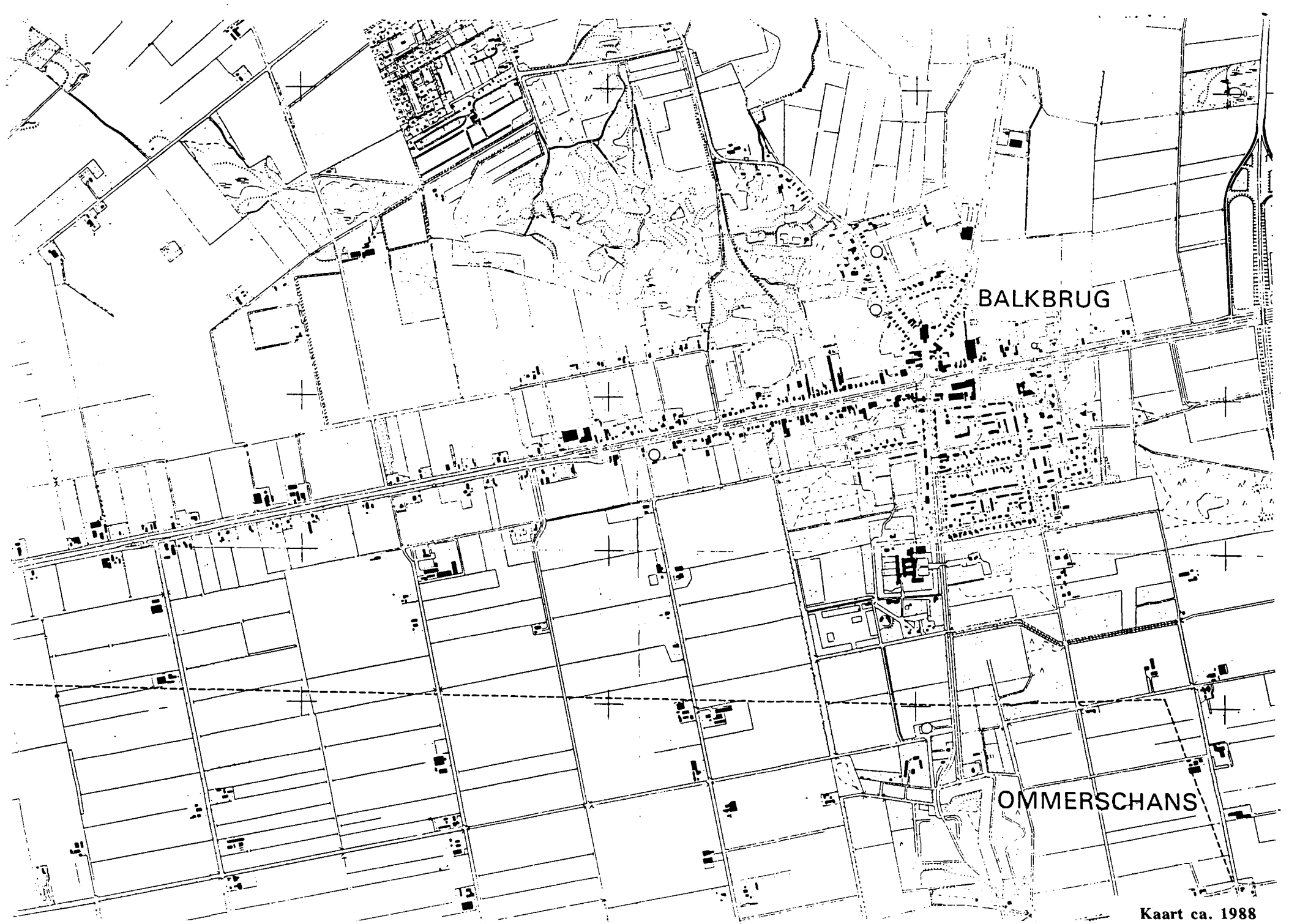

Kaart ca. 1988

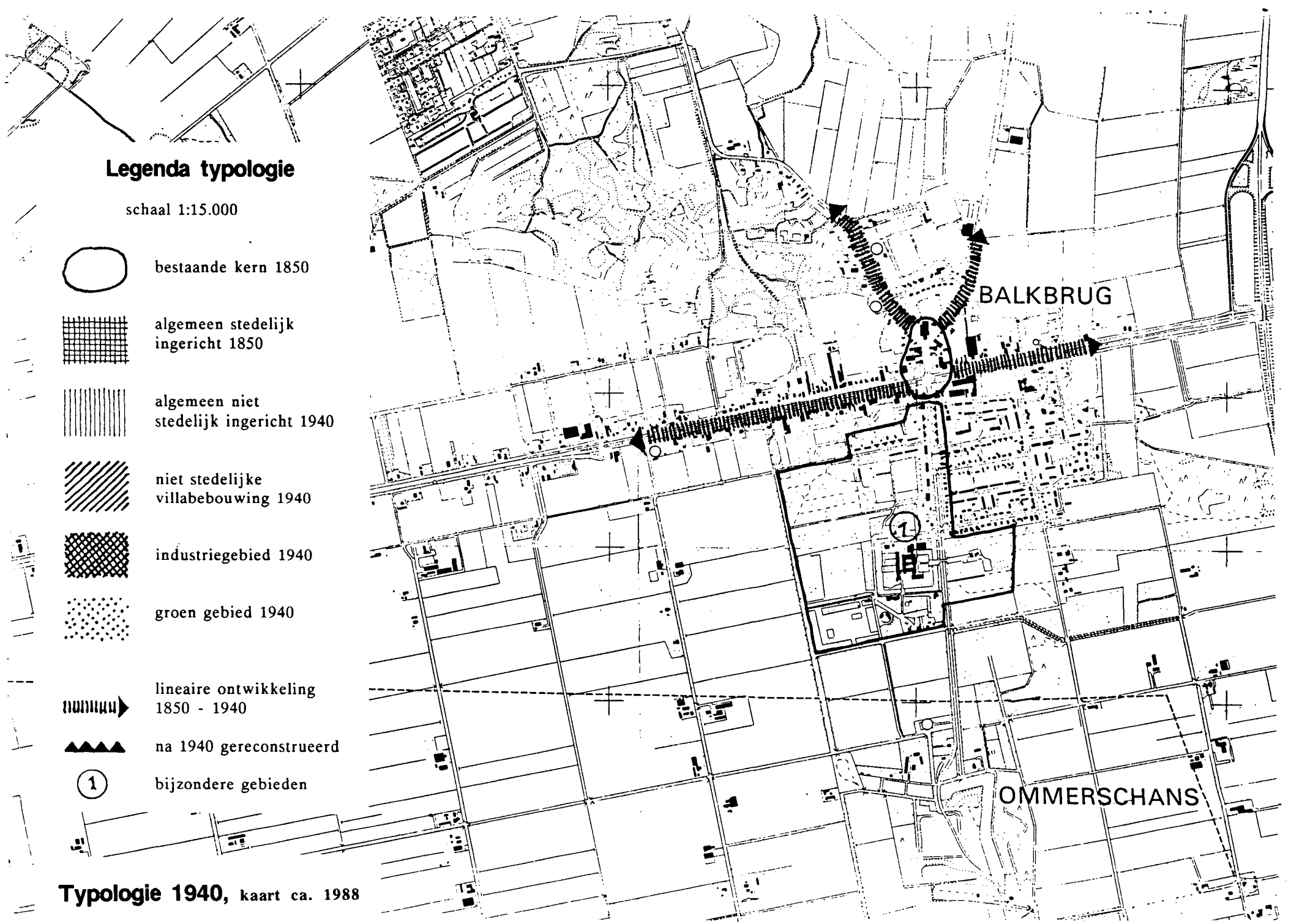

Legenda typologie

schaal 1:15.000

- bestaande kern 1850
- algemeen stedelijk ingericht 1850
- algemeen niet stedelijk ingericht 1940
- niet stedelijke villabebouwing 1940
- industriegebied 1940
- groen gebied 1940
- lineaire ontwikkeling 1850 - 1940
- na 1940 gereconstrueerd
- (1) bijzondere gebieden

Typologie 1940, kaart ca. 1988

Bronnen

Literatuur Avereest en regio

*Drent, J., Bijdrage tot de geschiedenis van de gemeente Avereest, Dedemsvaart, 1978.

*Gemeente Avereest, Bestemmingsplan buitengebied, 1987.

*Kamer van Koophandel en Fabrieken te Avereest, Verslagen 1888-1895, 1905-1918.

*Piel, A., Avereest in oude ansichten, Zaltbommel, 1971.

*Rapport betreffende een sociaal-economisch onderzoek in de gemeente Avereest (E.T.I.O.), Zwolle, 1952.

*Stichting Overijssel (ed), Sociale kaart van de gemeente Avereest, Zwolle, 1970.

*Varwijk, G.H., Stap voor stap langs de Dedemsvaart, Dedemsvaart, 1983.

Literatuur algemeen:

*Aa, Van der, Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, deel 1-12. Gorinchem, 1839-1848.

*Atlas van Nederland, 's-Gravenhage, 1963-1977.

*Atlas van Nederland. Deel 2: bewoningsgeschiedenis; deel 12: infrastructuur; deel 13: geologie; deel 14: bodem; deel 15: water; deel 16: landschap; deel 20: landinrichting, 's-Gravenhage, 1984.

*Besselaar, Molens in Nederland, Amsterdam, 1974.

*Bevolking der Gemeenten van Nederland op 1 januari 1987, 's-Gravenhage, 1987.

*Bijdragen uit het land van IJssel en Vecht, Eerste en tweede bundel, IJsselacademie, Zwolle 1977-1978.

*Buter, A., De groene vallei. Stad en land aan de IJssel, Den Haag, 1978.

*Buter, A., Dit land over de

IJssel, Hoorn, 1976.
*Crom, A.P., (red.) e.a., Anderhalve eeuw gereformeerden in stad en platteland, deel 7, Overijssel, Kampen, 1985.
*Demoed, H.B., Mandegoed schandegoed, Zutphen, 1987.
*Dekker, G. (Red.), e.a., Oude fabrieks- en bedrijfsgebouwen in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1986.
*Dijksterhuis, R., Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland, historische analyse van een wisselwerking, de eerste eeuw: 1840-1940, Z.p. [Groningen], Z.j.[1980].
*Egberts, E., Wie water deert, die water keert, Zwolle, 1985.
*Elzenga, E., Langs de oude Overijsselse kerken, Baarn, 1972.
*Engelen van der Veen, G.A.J. van, 'Marken in Overijssel', in: Geschiedkundige atlas van Nederland, Den Haag, 1924.
*Engelen van der Veen, G.A.J. van, G.J. ter Kuile en R. Schuiling, Overijssel, Deventer, 1931.
*Fischer, E.J., Stroomopwaarts, Zwolle, 1986.
*Fockema Andrea, S.J., Het kaartbeeld van Overijssel 1550-1850, Overdruk uit Versl. en Mededе. v.d. Ver. tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, 55ste stuk, z.p., 1939.
*Gevers, A.J., en A.J. Mensema, De havezaten in Salland en hun bewoners, Alphen aan den Rijn, 1983.
*Grote Topografische Atlas van Nederland, deel 3, Oost Nederland, Groningen, 1987.
*Heitling, W.H. en Lensen, L., Vijftig eeuwen volk langs de IJssel, Zutphen, z.j. [1980].
*Hendriks, F.M., De grenzen van Overijssel en van de Overijsselse gemeenten van 1807 (1811-1842), Overdruk uit Versl. en Mededе. v.d. Ver. tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis 75e stuk, 1960.
*Krämer, G., Wij trekken door Twente en Salland, Arnhem, z.j. [1935].
*Kuile, E.H., ter, De monumenten van geschiedenis en kunst, Zuid-Salland, 's-Gravenhage, 1964.
*Kuile, E.H., ter, Noord- en Oost-Salland, 's-Gravenhage, 1974.
*Kuile, E.H., ter, Zuid-Salland, 's-Gravenhage, 1964.
*Kuyper, J., Gemeente-atlas van Nederland, Zaltbommel, (herdruk), 1971.
*Kloot Meijburg, H., van der, Onze oude dorpskerken, Rotterdam, 1921.
*Meene, J.G.C. van de en P. Nijhof, Spoorwegmonumenten in Nederland, Amsterdam, 1985.
*Meindersma, H. en K. de Jong (red.), Jongere bouwkunst in Overijssel, 1840-1940., Zwolle, 1985.
*Mulder, G.J.A., Handboek der geografie van Nederland. Deel VI, Zwolle, 1959.
*Nijhof, P., Oude fabrieksgebouwen in Nederland, Amsterdam, 1987.
*Nijhof, P., Watermolens in Nederland, Zwolle, 1982.
*Nijhof, P., Windmolens in Nederland, Zwolle, 1983.
*Overijssel, de provincie en Overijsselse gemeenten in kaart en aanzicht, Zwolle, 1983.
*Overijssel, Aspecten en Perspectieven, Amsterdam, 1951.
*PPD van Overijssel/ASP, Streekplan IJsselvallei, 1985.
*Pyttersen's Nederlandse almanak voor iedereen, Zaltbommel, 1922-1942.
*Romers, H., De spoorwegarchitectuur in Nederland 1841-1938, Zutphen, 1981.

*Rosenberg, H.P.R., De 19de-eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland, 's-Gravenhage, 1972.
*Schelhaas, H. en B. Molenaar (red.), Graven en begraven in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1981.
*Schelhaas, H. (Red.) e.a., Historische kerken in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1974.
*Schelhaas, H. (Red.) e.a., Molens in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1972.
*Schelhaas, H. (Red.) e.a., Schipvaart en schepen in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1985.
*Schuiling, R., Nederland, handboek der aardrijkskunde, deel 1 en 2, Zwolle, 1936.
*Schutten, G.J., Varen waar geen water is, reconstructie van een verdwenen wereld, geschiedenis van de scheepvaart ten oosten van de IJssel van 1300-1930. Twentsche courant.
*Seinen, J.R. en G. de Wit, Stap voor stap langs de Vecht, Hardenberg, 1985.
*Slicher van Bath, B.H., Een samenleving onder spanning, Geschiedenis van het platteland in Overijssel. Assen, 1957.
*Slicher van Bath, B.H., (red.), Geschiedenis van Overijssel, Deventer, 1970.
*Steegh, A., Monumentenatlas van Nederland, Zutphen, 1985.
*Steensma, R. (Red.) en C.A. van Swichem (Red.), honderdvijftig jaar gereformeerde kerkbouw, Kampen, 1986.
*Stiksma, K., Spiegel van steden, dorpen en landschappen in Oost-Nederland, Overijssel, Gelderland en het rivieren gebied, Ridderkerk, 1986.
*Stilma, L., Rondom de Holterberg e.v., Holten, z.j. [1962].
*Varwijk, G.H. en J.R. Seinen, Stap voor stap langs de Dedemsvaart, Dedemsvaart, 1983.
*Ven, D.J., van der, Met de goastok door Twente en Salland, Verslagen van de hoofdcommissie voor herziening der belastbare opbrengst van de ongebouwde eigendommen, Overijssel, 's-Gravenhage, 1890.
*Visscher, H.A., Het Nederlandse landschap, een typologie ten behoeve van het milieubeheer, Utrecht, 1974.
*Volmuller, H.W.J. (samenstelling), Nijhofs Geschiedenislexicon, Nederland en België, 's-Gravenhage-Antwerpen, 1981.
*Vuuren, L., van, Rapport betreffende een algemeen onderzoek naar de sociaal-economische structuur van het district van de kamer van koophandel en fabrieken voor Salland, Epe, 1941.
*Werkman, G., Kent u Overijssel ook zo?, Zeist, z,j. [1962].
*Wieringa, H. (red.), Waterstaat in Overijssel, Zwolle, 1983.
*Woud, A. van der, Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848. Amsterdam, 1987.
*Zanden, J.L., De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914, Utrecht, 1985.
*Zonneveld, J.L.S., Levend land. De geografie van het Nederlandse landschap, Utrecht, 1985.

Kaarten:

Bodemkaart van Nederland. Stiboka, Wageningen, 1985.
Kadastrale minuutkaart 1832, Rijksarchief Overijssel, Zwolle.
Topografische kaart van Nederland, ca. 1850, 1900, 1935, 1950, 1960,

1976 en 1985. Topografische Dienst Delft/Emmen.

Archieven:
Databank Universiteit van Amsterdam, Vakgroep Sociale geografie, 1988.
Gemeenteverslagen 1850-1940, Rijksarchief Overijssel, Zwolle
Verslagen van Gedeputeerde Staten 1850-1940, Rijksarchief Overijssel, Zwolle.

Bijlagen

Tabellen

Tabel 1.
Loop van de bevolking in de gemeente Avereest*

jaar	aantal inwoners	index (1850=100)
1850	5.192	100
1860	6.278	121
1870	6.262	121
1880	6.573	127
1890	6.246	120
1900	6.596	127
1910	7.942	153
1920	8.932	172
1930	9.582	185
1940	10.393	200
1987	14.199	273

Bron: Databank Universiteit van Amsterdam, 1988.
* Gegevens per 31 december, behalve 1987 (per 1 januari)

Tabel 2.
Woningvoorraad en bevolkingsomvang per kern of buurschap in de gemeente Avereest omstreeks 1850.

kern of buurschap	woningen(1)	bevolking(2)
Dedemsvaart	394	2.400
Weeme (incl. de Vicarie)	11	70
Westerhuizen	4	30
Den Veldhoek	10	70
Oosterhuizen	48	230
Ten Kate	3	20
Ten Huizen	4	40
Groote Oever	7	35
Kleine Oever	5	20
Sponturfwijk	37	120

Bron: Aa, Van der, Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden. Deel 1-12, Gorinchem, 1839-1848.

Tabel 3.
Woningvoorraad en bevolkingsomvang per kern of buurschap op 31 mei 1947.

kern of buurschap	woningvoorraad	bevolking
Oud Avereest		130
Verspreide huizen		789
Wijk Reestlanden	192 (145)	919
Balkbrug		1.393
Benedenvaart		588
Verspreide huizen		523
Wijk Balkbrug	447 (169)	2.504
Dedemsvaart		4.955
Dedemsvaart (sluis 6)		793
Sponturfwijk (met De Pol)		250
Verspreide huizen		1.849
Wijk Dedemsvaart	1.652 (407)	7.847
Varende schepen		177
Woonschepen		1
Woonwagens		1
Totaal		11.449

Bron: C.B.S., Uitkomsten van de volks- en beroepstelling, 31 mei 1947.

Tabel 4.
Woningvoorraad en bevolkingsomvang per kern of buurschap in de gemeente Avereest op 1 januari 1987.

kern of buurschap	woningen	bevolking
Dedemsvaart (dorp)	2.970	8.635
Rheezerend	163	534
Verspreide huizen rond Dedemsvaart	537	1.846
Balkbrug (dorp)	857	2.434
erspreide huizen rond Balkbrug	247	752

Bron: Statistieken R.O.I., Woningvoorraad en aantal inwoners per wijk/buurt, 1987.

KAART 1

DE LIGGING VAN DE GEMEENTE AVEREEST IN SALLAND

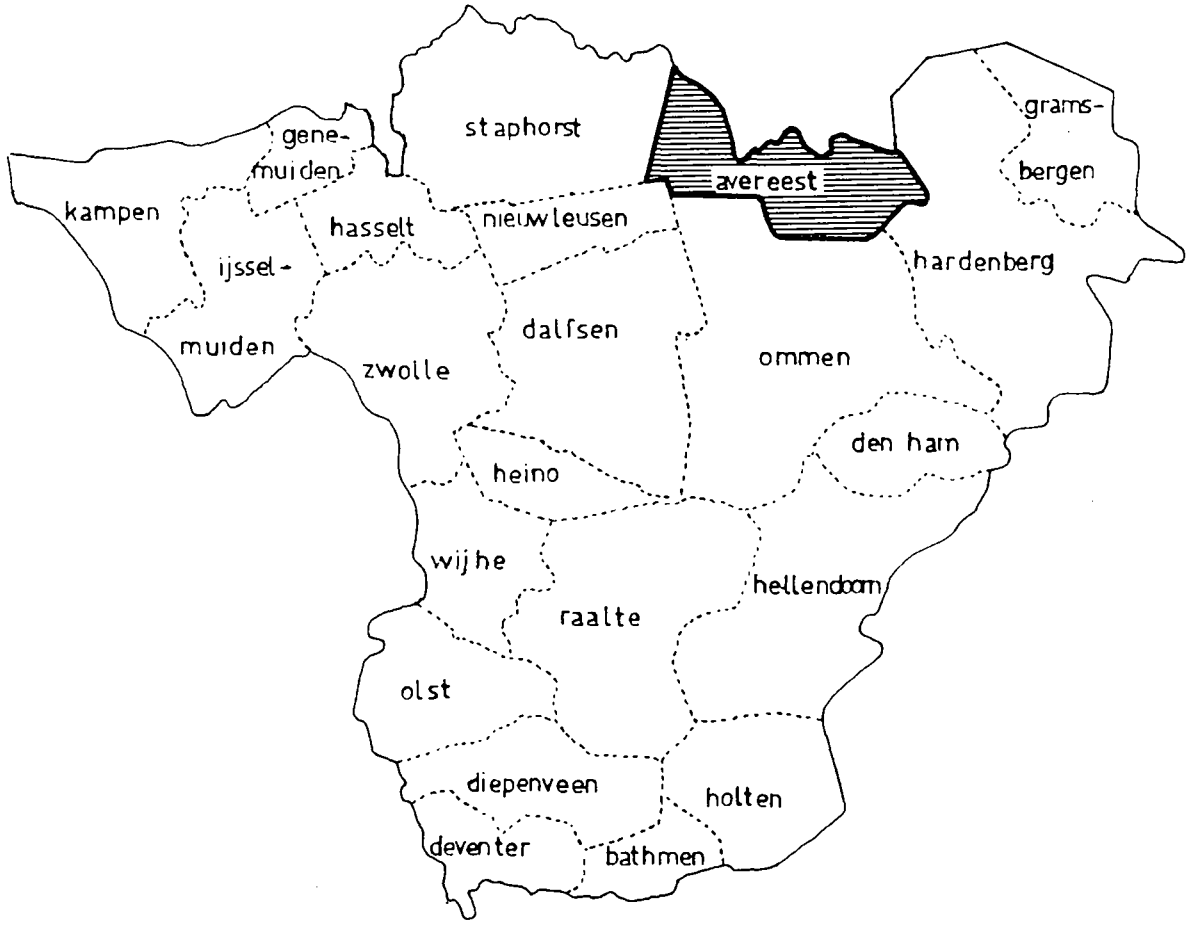

_____ Grenzen van Salland

------- Gemeentegrenzen

Bron: Atlas van Nederland, 1963 - 1977.

KAART 2

BODEMGESTELDHEID EN GEOLOGIE

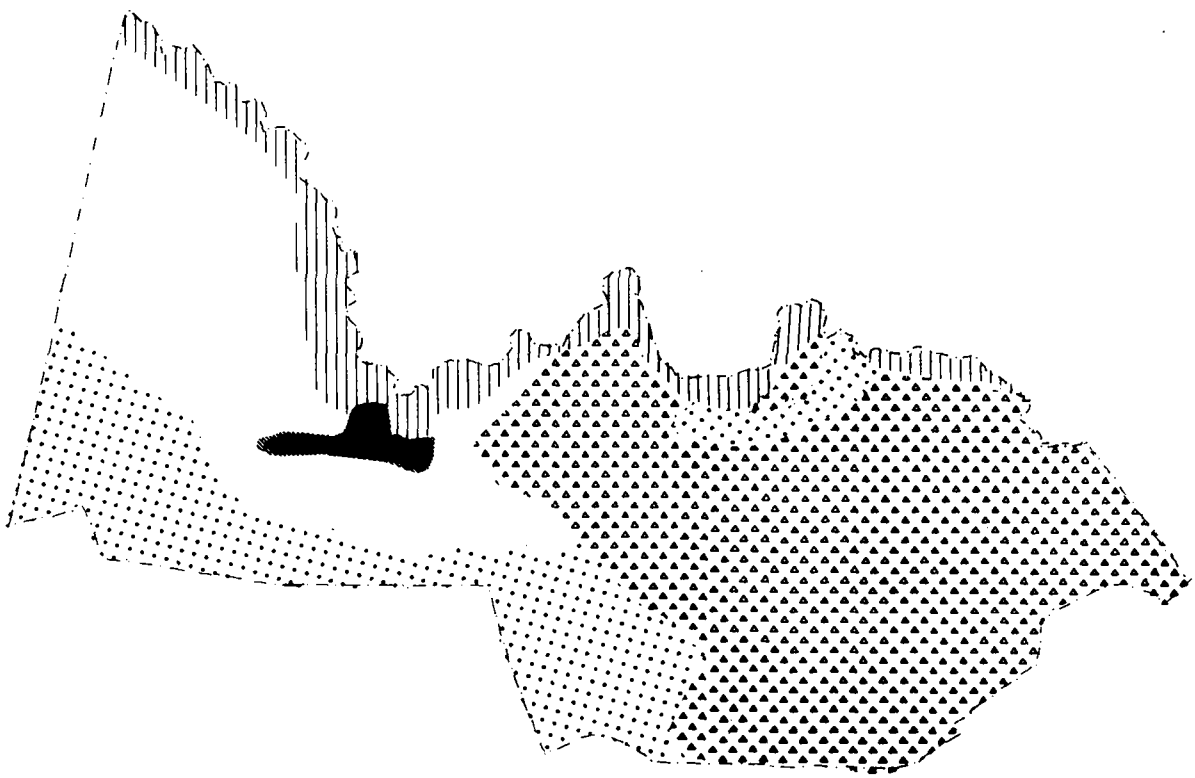

0 1 2 3 km

N

Veengrond met minerale bovengrond (veldpodzol)

Veengrond met moerige bovengrond (broekveen)

Zandgronden; fijn zand

Veldpodzolgronden met veel terreindepressies

Duinen en stuifzanden met natte laagten

Bron: Bodemkaart van Nederland, 1985.

KAART 3

DE MARKEN OMSTREEKS 1840

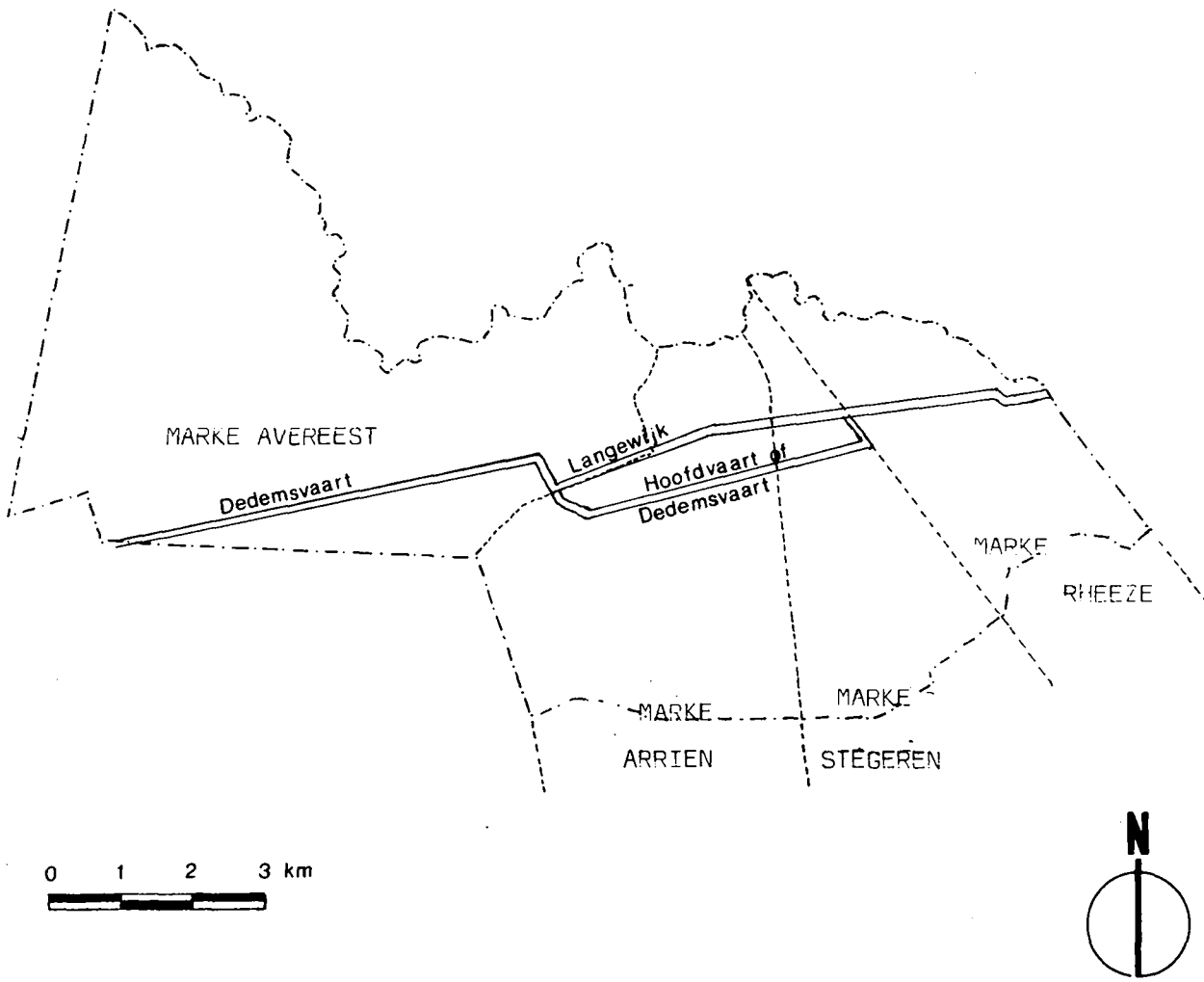

Gemeentegrens

Grenzen van de marken

Kanaal

Bron: Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1924.

KAART 4

INFRASTRUCTUUR

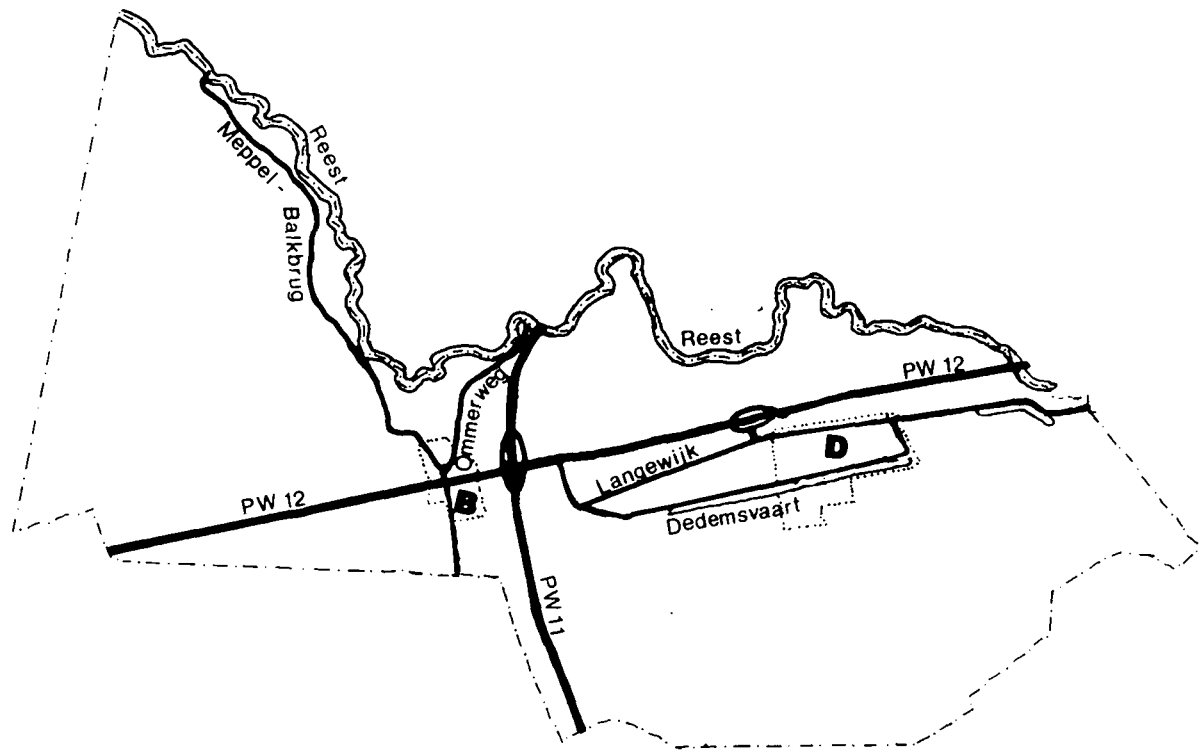

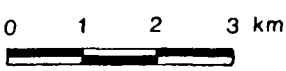

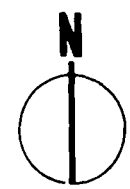

Autoweg

Hoofdweg of verharde weg

Kanaal of rivier

Dorp

Bron: Grote Topografische Atlas van Nederland, 1987.

KAART 5

AVEREEST OMSTREEKS 1850

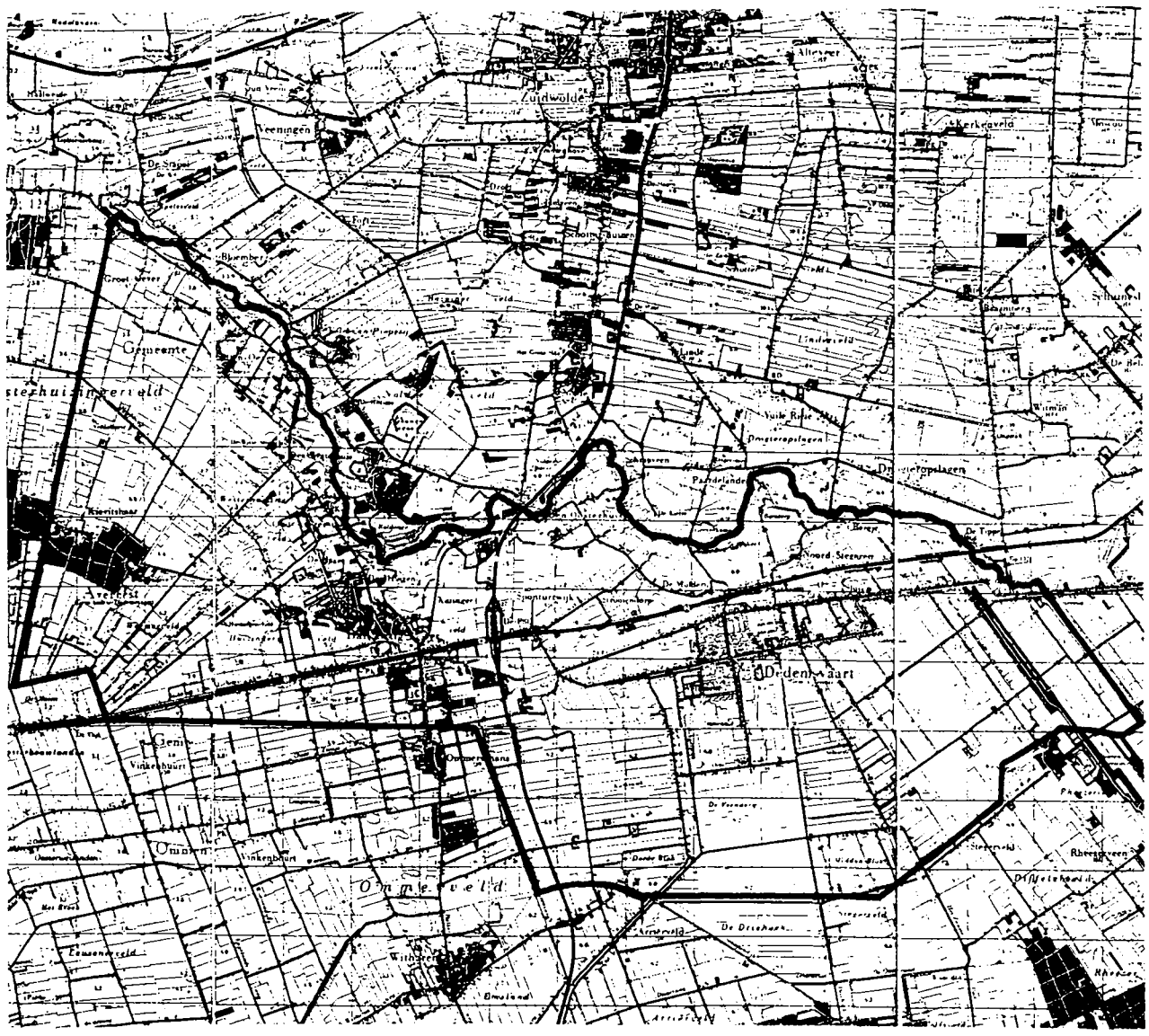

Bron: Topografische kaart van Nederland, 1859.

KAART 6

AVEREEST OMSTREEKS 1974

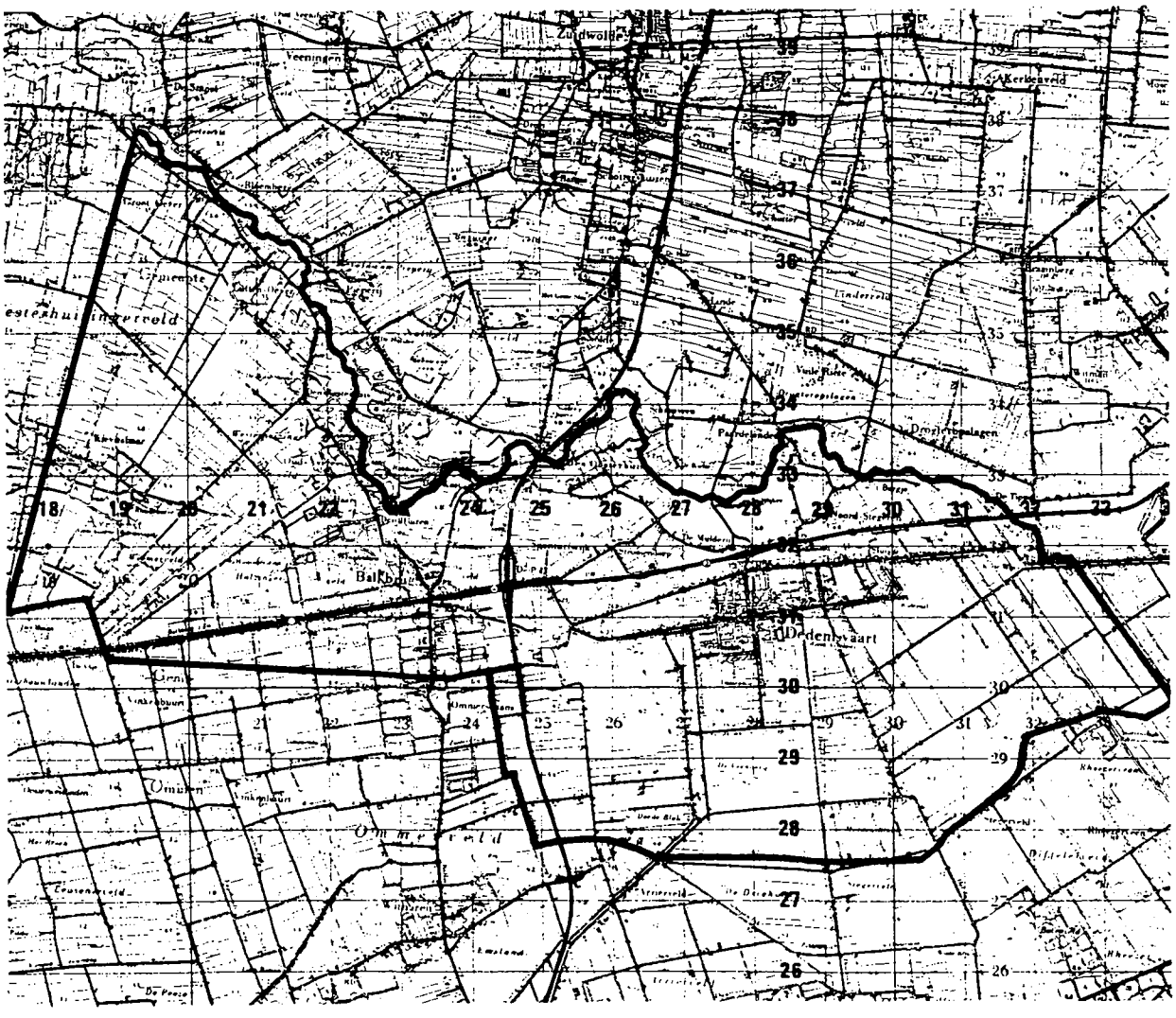

Bron: Grote Topografische Atlas van Nederland, 1987.